

Christian Vrængmose
Jensen,
Nordjyske Museer

Pilgrismærker og pilgrimme i Aalborg

Keywords: Pilgrismærker, pilgrimsrejse/-færd, valfartsmål, arkæologi, middelalder.

Abstract

Det seneste årtis arkæologiske udgravninger i Aalborg har mere end firedoblet byens fundmængde af middelalderlige pilgrismærker til ca. 67. De udgør dermed en betydelig del af Danmarks samlede fundmængde på ca. 288. Fundene fortæller, at pilgrismærker og pilgrimsfærd var aldeles velkendt i Aalborgs middelalder selvom de skriftlige kilder næsten er tavse derom. Mærkerne vidner om rejser, der er nået til Europas største valfartsmål som Rom, Santiago de Compostela, Köln, Aachen og Wilsnack. Aalborg-pilgrimme har også besøgt et af Nordens største mål i Vadstena ved flere lejligheder. Fundene giver også indtryk af en betydelig valfart til hjemlige mål, og den stigende fundmængde gør det muligt, at foreslå nye, hjemlige valfartsmål som steder, hvor der er produceret og solgt pilgrismærker. Det foreslås således, at der f.eks. har været solgt pilgrismærker ved birgittinerklostret i Mariager og måske ved det "Hellige sakramente" i Kippinge på Falster.

Indledning

Den kristne pilgrimsfærd i middelalderens Europa er velkendt fra skriftlige kilder, men den har også sat sig tydelige spor i de arkæologiske fund. Der tænkes her især på pilgrimstegnene – eller mærkerne, som de her kaldes. De er særligt fundet i tusindvis i vores nabolande mod syd og vest, mens de kendes i et mere begrænset antal fra Danmark, nemlig i omegnen af 288 stk.¹

Ved arkæologiske undersøgelser i Aalborg er der fundet ca. 67 pilgrismærker fra middelalderen. Mærkerne fortæller om dati-

dens religiøse og rituelle verden, om billedsprog, rejser og meget andet. I denne artikel skal der for begrænsningens skyld først og fremmest fokuseres på det sidstnævnte aspekt, nemlig mærkernes proveniens og hvad de fortæller om Aalborg-pilgrimmenes fysiske rejser i middelalderen.²

Pilgrimsmærkerne blev opfattet som havende en iboende, hellig kraft, der ikke forsvandt efter hjemkomsten fra pilgrimsfærden. Ejerne kunne således fortsætte med at bære dem, ligesom de også kunne overgå til andre som eksempelvis helende og lykkebringende amuletter i forbindelse med sygdom og fødsel. Mærkerne kunne således have et langt efterliv og endda gå i arv.³ Dette forhold betyder selvfølgelig, at nogle af Aalborgs pilgrimsmærker kan være kommet til byen med andre personer end de herboende pilgrimme – måske især med tyske og hollandske handlende. I navnelisten til byens dominerende købmandsgilde, Guds Legems Lav, er der i perioden 1431-1536 mere end 20 % tyske navne, men der optræder også hollandske.⁴ Som kilder til Aalborg-pilgrimmenes faktiske valfarter skal pilgrimsmærkerne altså tages med visse forbehold. Pilgrimsmærkerne skal dog heller ikke stå helt alene, og der vil således blive inddraget skriftlige kilder og de oplysninger, som de kan give os om emnet.

Alle byens 67 pilgrimsmærker fremgår i kataloget, der findes som afslutning på den aktuelle artikeltekst, og der henvises til deres numre i dette katalog, ligesom der også her findes en afbildning af alle mærker. Alle på nær fem (kat. 1, 6, 17, 28 og 61) indgår i dag i Nordjyske Museers samlinger. De fem undtagelser er erklæret dannede på Nationalmuseet, hvor de nu opbevares, dog på nær et enkelt (kat. 61), der er deponeret på Nordjyske Museer.

Som det fremgår af afbildningerne, er mange af mærkerne meget bøjede og endda fragmenterede. Bøjede pilgrimsmærker er et almindeligt fænomen, der ikke kun kendes fra Aalborg-fundene. Det er også kendt fra eksempelvis Londons og det nederlandske Nieuwlandes mange pilgrimsmærkefund. Det er foreslået, at bøjningerne er en bevidst handling, og at mærkerne så at sige blev ødelagt ved deres endelige bortskaffelse, måske i forbindelse med en slags ofring. Alternativt kan den bevidste ødelæggelse være sket ved Reformationen og bortgangen fra den katolske kirke.⁵ Hovedparten af Aalborgs pilgrimsmærker er ikke blevet foldet eller rettet ud, efter de er fundet. De er således bevaret som de så ud, da de endte i jorden i middelalderen.⁶

Pilgrimme og pilgrimsmærker

Allerede i 1000-tallet begyndte danskere at drage på pilgrimsrejser til de kristne helligsteder i udlandet (fig. 1). I første omgang var det særligt de helligste steder, som Betlehem og Jerusalem i Det Hellige Land samt Rom med apostelgravene, der trak. Senere opstod utallige andre steder, hvoriblandt særligt apostlen Jakobs grav i Santiago de Compostela i Spanien blev et af de helt store mål. Valfartsmål i de nordiske lande er der også et tidligt eksempel på, og allerede fra 1030'erne kunne man besøge Olav den Helliges grav i Trondheim. I år 1027 besøgte Knud den Store Rom, hvor han ifølge Knytlingesaga⁷ etablerede et herberg for danske pilgrimme, og senere i århundredet døde Roskildebispens Svend Nordmand i 1088 på Rhodos på vej til det Hellige Land. Også kongen Erik Ejegod døde ganske tæt på målet i det Hellige land, men dog på Cypren i 1103. Inden havde han fået oprettet to herberger for danske pilgrimme i Lucca og ved Piacenza, der lå på vejen til Rom.⁸ Fra senere i middelalderen er der eksempelvis kendskab til, at kongerne Valdemar Atterdag og Erik af Pommern besøgte Jerusalem, mens Christian I besøgte Rom – dog vist mest i politisk øjemed.⁹

Figur 1. Den ene halvdel af et relikviekors (5698X1303) af kobberlegering. Højde 6,5 cm. Fundet i Algade 9 i husrester fra omkring år 1100. Sammen med den manglende halvdel har det udgjort en beholder, der har indeholdt en splint af Kristi kors. Korset er måske hjembragt fra middelhavsegnene eller Østeuropa af en tidlig pilgrim i 1000-tallet.

I løbet af middelalderen voksede antallet af valfartsmål betragteligt og således også med mange mål i Danmark.¹⁰ Fra slutningen af 1100-tallet, men især i 1300-1400-tallet blev det almindeligt at fremstille og sælge de små pilgrimsmærker ved valfartsmålene.¹¹ Der var almindeligvis tale om kirker og klostre med diverse undergørende genstande og figurer eller om helgeners grave og relikvier fra sådanne hellige personer. Ofte kan koblingen til lokaliteten gøres uden større besvær ved hjælp af pilgrimsmærkernes gengivelser af netop helgener og relikvier eller endda ved en afslørende indskrift. Andre mærker, som eksempelvis forskellige former for kors og krucifikser, er mere generelle motiver, der er vanskeligere at henhøre til en bestemt lokalitet. Ved flere af disse kan det betvivles, om der overhovedet er tale om et regulært pilgrimsmærke, der skal knyttes til et specifikt valfartsmål. Foruden pilgrimsmærkerne blev der i middelalderen fremstillet og solgt en masse andre metalvarer såsom smykker og amuletter med diverse, mere generelle, religiøse motiver og indskrifter.¹² Mange eksempler på sådanne er også fundet i Aalborg (fig. 2-6).

Pilgrimsmærkerne blev typisk støbt i en blanding af tin og bly, men der kendes også til mærker af mere forgængelige materialer som papir og pergament. Symbolet på valfart til Jerusalem var en palmegren, mens mærkerne fra Santiago de Compostela, som blev middelalderens almindelige symbol på valfart, også afveg ved at

Figur 2. Tre fingerringe fra 1300-1400-tallets Aalborg, alle med indskrifter. En påkalder sig formentlig de hellige tre konger: „MEL...IOR+.A.....“ (6206X595), mens de to andre påkalder sig Jomfru Maria: „+MARIA..HELF...“ (5698X202) og „AVE MARIA GRACIA PL“ (6713X1046).

Figur 3. Pyntebeslag (6713X135) af blik af kobberlegering fra 1400-tallet fundet i Vingårdsgade. Højde 3,7 cm. Gengiver bogstavet "M", der sikkert er en reference til Jomfru Maria. Måske har det prydet et bælte.

Figur 4. Pyntebeslag (7237X694) af kobberblik fra 1400-tallet fundet på Nytorv. Omskriften læses "MARIA".

Figur 5. Knivendebeslag (7237X298) af kobberlegering ca. 1450-1525 fundet på Nytorv. Udformet som en "Ibsskal", der var et almindeligt symbol på pilgrimsfærd.

Figur 6. Pyntebeslag (7237X612) af kobberblik fra 1400-tallet fundet på Nytorv. Forestiller en person med en bredskygget hat og med en lang stav i sin højre hånd – måske skt. Jakob som pilgrim.

være en ægte muslingeskal, der var forsynet med et par huller til ophængning.¹³ Bortset fra muslingeskallerne har disse let forgængelige mærker næppe overlevet i jorden til i dag. Dette forhold må naturligvis medregnes i forbindelse med det aktuelle tema om Aalborgpilgrimmenes rejser.

Mærkerne af metal var almindeligvis udstyret med påsyningsøjler, så de kunne fæstnes på eksempelvis hatten eller tasken. Pilgrimmene kunne med købet derved vise, at de rent faktisk havde nået et givent mål. Dette var vigtigt, da nogle pilgrimme var dømt til pilgrimsfærd som en bodsstraf for en forbrydelse, mens andre var professionelle pilgrimme, der var udsendt på vegne af andre. Desuden var det vigtigt for pilgrimmene at vise, at de rent faktisk var på pilgrimsfærd, da de herved kunne få særlig beskyttelse samt logi og forplejning på herberger og klostre.

Foruden at være kendt fra arkæologiske fund, er pilgrimsmærker også kendt fra adskillige kirkeklokker og på dansk grund eksempelvis fra døbefonten af malm i Varde Jacobi kirke, hvor de ved støbningen er blevet anvendt til udsmykningen. Disse afstøbninger er særligt værdifulde i forbindelse med en datering af de enkelte mærker, da klokkerne ofte også er forsynet med et årstal for støbningen. Ingen sådanne klokker eller fonte er dog kendt fra Aalborg.¹⁴

Pilgrimme fra Aalborg

Det er usikkert, hvornår de første pilgrimme rejste ud fra selve Aalborg, men allerede omkring 1075 nævner den tyske præst Adam af Bremen, at pilgrimsvejen til Olav den Hellige i Trondheim gik med skib fra Aalborg eller Vendsyssel.¹⁵ Så allerede i 1000-tallet må pilgrimme i det mindste have passeret byen. Det tidligst kendte eksempel på en konkret pilgrim fra Aalborg er fra omkring 1140, hvor præsten Kjeld ved Vor Frue kirke rejste til Rom for at "gæste de hellige apostles kirke".¹⁶ Efter rejsen vendte han tilbage til sin gamle stilling som provst ved Domkirken i Viborg, hvor han døde i 1150. Senere i 1189 blev han selv kanoniseret på baggrund af sit fromme levned, gavmildhed og de undere, der skete efter hans død. Undere var dog allerede begyndt, mens han levede, og en morgen, mens han læste messe i Aalborg, gik lyset således ud, hvorefter det senere tændte af sig selv på forunderlig vis. Ved hans rejse til Rom havde der også været et andet formål end blot pilgrimsfærd, nemlig at få Pavens tilladelse til at prædike blandt de hedenske vendere syd for Østersøen. Derved kunne han opnå "martyriets palme", som der står i hans levnedbeskrivelse.¹⁷ Hans ønske om at dø som martyr blev ikke til noget, men han endte dog alligevel som en populær lokalhelgen, "Hellig Kjeld" eller "Skt. Kjeld", og dermed selv som mål for søgende pilgrimme ved hans kapel og relikvieskrin i Viborg Domkirke og flere andre steder.

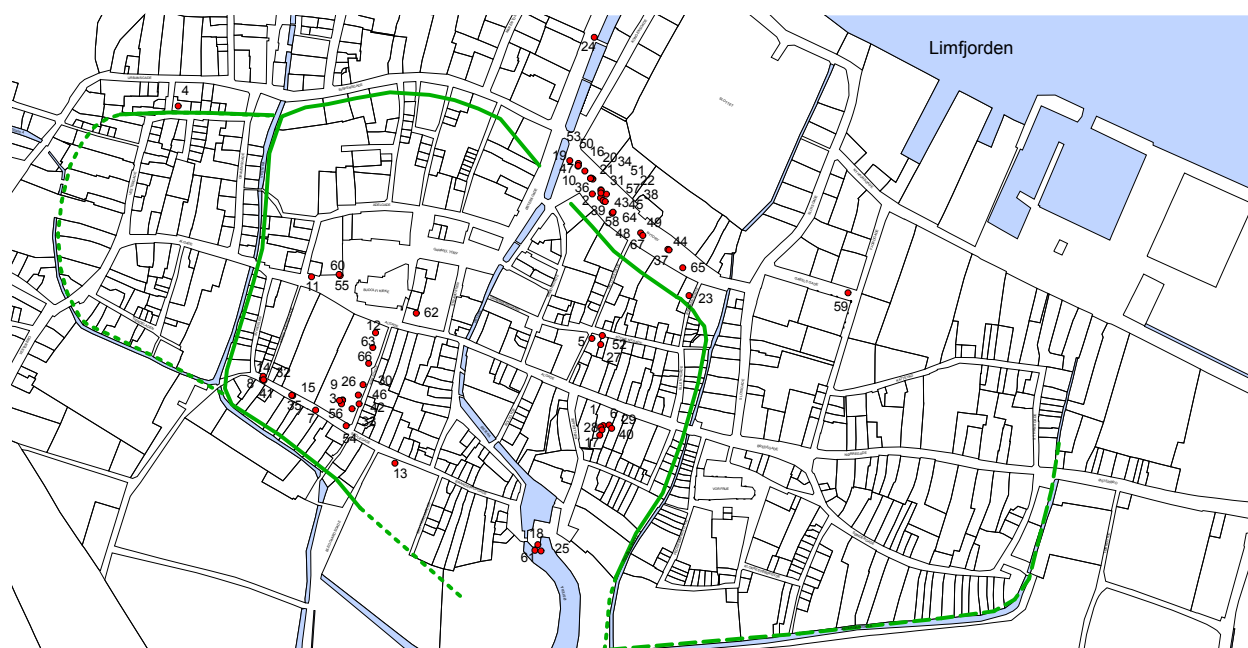
Også ved Vor Frue kirke i Aalborg, som formentlig allerede på dette tidspunkt havde tilknyttet et nonnekloster, blev det altså for-

modentlig forsøgt at skabe helgendyrkelse og dermed tiltrække pilgrimme.¹⁸ Det ses også i forbindelse med et par andre begivenheder i 1100-tallet. I 1139 eller 1140 blev den norske tronprætendent Sigurd Slembe begravet ved kirken efter at være dræbt i Norge. Han skulle være dræbt under forfærdelige pinsler, som han dog ikke lod sig mærke med, mens han ovenikøbet sang en salme.¹⁹ Senere i 1169 blev en anden nordmand, Olaf Ulykke, begravet ved Vor Frue. Også han skulle være betragtet som hellig af danskerne.²⁰

Fra midten af 1100-tallet er der yderligere kendskab til, at pilgrimme passerede Aalborg på deres rejse. I 1154 kom den islandske abbed Nikolaus hjem fra en pilgrimsfærd til Jerusalem. På baggrund af denne rejse blev der senere i middelalderen nedskrevet en ret så detaljeret beskrivelse af vejen til Det Hellige Land via Rom. Vejviseren for denne lange rejse til fods eller hest gennem Europa tager netop sin begyndelse i Aalborg.²¹

Fra senere i middelalderen, hvor de mere lokale valfartsmål var blevet talrigere, er der lidt uventet nærmest ingen efterretninger om konkrete pilgrimme, der er rejst ud fra Aalborg. Manglen skyldes sikkert de få overleverede kilder, men lidt får vi dog at vide. I 1330 rejste præsten fra Saltum i Vendsyssel til Rom og til Rocamadour i Sydfrankrig. Han har med stor sandsynlighed gjort ophold i Aalborg, og havde han rejst lidt senere i middelalderen, nemlig efter 1451, kunne han have fået sit første nattelogi på Helligåndsklostret i byen. Klostret var nemlig forpligtiget til at give pilgrimme husly.²² Desuden kunne klostret ligeledes tiltrække pilgrimme, da det havde ret til at give aflad til dem, der besøgte eller støttede det.²³

Af pilgrimsmaal i Aalborgs nærhed kan nævnes, at Nibe tilsyneladende har været et mål med sin store teglstenskirke fra senmiddelalderen. I hvert fald synges det i visen om Peder Smed og Atzer Bonde fra reformationstiden, at "somme går til Skt. Just i Nibe". Kirken var viet til Skt. Just, der var særlig skytshelgen for rejsende og pilgrimme.²⁴ Byen havde desuden mindst én helligkilde, der kan have tiltrukket besøgende. Det store Birgittinerkloster, der i 1440'erne oprettedes i Mariager, har også tiltrukket pilgrimme og været et af de lettest tilgængelige mål fra Aalborg. Birgittinerordenens stifter, den Hellige Birgitta af Vadstena, var selv flittig pilgrim og ses ofte afbilledet med pilgrimmens vandringsstav, hat og taske.²⁵ På pilgrimsfærden sydpå mod Viborg kunne Aalborg-pilgrimme efter første dagsrejse også gøre nattelogi i Testrup i Vesthimmerland. Her var formodentligt et herberg ved den betydelige

Figur 7. Fundstederne for Aalborgs 67 pilgrimsmærker angivet med katalognr. Forløbet af byens middelalderlige befæstning i 1300-1400-tallet er vist med grøn streg. Kort: 1872-matrikler og å-løb.

Skt. Katrine kirke, der sammen med den nærtliggende Skt. Søren-helligkilde måske selv har været mål for valfart.²⁶

Pilgrimsmærkerne fra Aalborg

De skrevne kilder er således næsten tavse om Aalborgs pilgrimme i middelalderen, og man forledes næsten til at tro, at pilgrimsfærd var temmelig ualmindeligt i byen.²⁷ Dette vil dog være en fejlagtig slutning. Det arkæologiske materiale giver et andet indtryk, nemlig at pilgrimsfærd har været ganske almindeligt i byen. Det må have været et fænomen, der var kendt for enhver.

I Aalborg er fundet ca. 67 pilgrimsmærker i forbindelse med diverse arkæologiske undersøgelser (fig. 7). Det har været en noget ujævn fundhistorie. De første tre fund dukkede op i 1962 i forbindelse med grundgravningen til det store Salling-warehouse i det gamle Store Nygade-kvarter. Herefter skulle der gå mange år frem til 1990'erne og 2000'erne, før der igen dukkede enkelte fund op, der bragte det samlede fundantal op på 15. Fundmængden tog herefter for alvor fart i perioden 2016-2019 i forbindelse med byggeri på Budolfi Plads og tilhørende renoveringer af de omkringliggende gader. Alene herfra kom 23 nye fund til listen. Senest har undersøgelser i 2020-2021 i forbindelse med en renovering af Nytorv/Østerågade frembragt yderligere 29 fund. De nævnte og nylige, store graveprojekter med især kloakrenoveringer har således været en

forudsætning for den store stigning i fundmængden, men vigtigst har nok været, at brugen af metaldetektor i de arkæologiske undersøgelser er blevet kraftigt intensiveret. Før det seneste årtis mange fund kunne man forledes til at tro, at mærkerne kun fandtes i kulturlagene i bestemte dele af byen, som eksempelvis ved og på gråbrødreklostrets grund ved Algade. Mange af de nyere fund stammer dog fra de store affaldsmængder, der særligt i 1400-tallet er dannet langs indersiden af byens vold i byens sydligste del, og fra de store affaldsmængder, der ved middelalderens slutning er tilført byens nordlige strandarealer. Indtrykket er i dag altså snarest, at pilgrismærkerne findes i hele middelalderbyen – og det må være i hundredvis.

I det følgende gives en gennemgang af byens pilgrismærker og de lokaliteter, som Aalborg-pilgrimmene må have besøgt. Som nævnt vides selvfølgelig ikke med sikkerhed, om alle mærkerne nødvendigvis har tilhørt pilgrimme fra Aalborg. Nogle af mærkerne kan stamme fra gennemrejsende eller besøgende fra andre steder. Gennemgangen starter med de fjerneste og delvist ældste valfartsmål og bevæger sig videre til de hjemlige. Endeligt sluttes der med en kort præsentation af de relativt mange mærker, det endnu ikke er lykkedes at stedfæste med sikkerhed.

Rom (kat. 1-4)

At pilgrimme fra Aalborg rent faktisk drog afsted til de store og fjerne mål som Rom og Santiago de Compostela bekræftes af pilgrismærkerne. Vi ved ikke noget om det Hellige Land, da der tilsyneladende ikke blev solgt regulære pilgrismærker der. Især Rom træder frem med tre eller måske fire fund i byen. To af disse (kat. 1-2) stammer formentlig fra 1200-tallet og udgør dermed nogle af byens ældste pilgrismærker. Som det var almindeligt for disse tidlige pilgrismærker, er der tale om enkle, i dette tilfælde firkantede former, uden gennembrydninger. De forestiller de to vigtige martyrhelgener, apostlene Peter og Paulus, hvis gravsteder kunne besøges i Rom. Aalborg-pilgrimmene rejste også til Rom langt senere i middelalderen, hvilket ses af det tredje af Rom-mærkerne (kat. 3). Dette er fra 1400-tallet og viser et fragment af en nøgle, der sikkert er en del af det pavelige våbenskjold med to korslagte nøgler. Mærket blev fundet ved rester af et hus fra 1400-tallet i det sydøstlige hjørne af Budolfi Plads ned mod Vingårdsgade. Huset har sikkert ligget ud til den nu forsvundne Kirkegyde, der forbandt Algade med den sydligere Skolegade (nuværende Vingårdsgade). Denne sydlige del af byen, der lå tæt inden for byens vold og

2 cm

Figur 8. Seglstampe (6295X54) fundet ved husrester fra 1400-tallet i det sydøstlige hjørne af Budolfi Plads. Den har tilhørt en borger ved navn "Nicolai" eller "Nicolaisen" og er lavet af en tinlegering.
Diameter: 2,5 cm.

20 cm

Figur 9. Grønglaseret formsten (ÅHM 3259X1) af tegl, som forestiller Kristi ansigt som "Vera Icon". Måler 20x20x6,5 cm. Fundet i voldgraven til Aalborg Slot i 1959. Den stammer måske fra Aalborg Helligåndsklosters nedbrudte kirke, da materialer herfra er blevet brugt på slottet i 1500-tallet.⁹³ Lignende relieffer kendes fra 1400-tals klosterkirkerne i Mariager og Skt. Katrine i Ribe.

voldgrav i middelalderen, blev først for alvor bebygget med huse netop i 1400-tallet, hvor der til gengæld var en livlig byggeaktivitet. Det er tydeligt, at en eller flere af husets beboere har været på pilgrimsfærd, da der her fandtes yderligere seks pilgrimsmærker (kat. 9, 17, 33, 42, 46, 56). Måske kender vi endda navnet på en af disse pilgrimme, da der også blev fundet en seglstampe, der har tilhørt en "Nicolai" eller "Nicolaisen" (fig. 8).

Det fjerde Rom-fund (kat. 4) stammer også fra den seneste del af middelalderen i 1400-tallet eller begyndelsen af 1500-tallet. Det blev fundet i Vesterbro 68, der formentlig var ejet af Aalborg Helligåndskloster på dette tidspunkt.²⁸ Det adskiller sig ved at være et tosidet mærke med en øsken til ophængning. Der er således ikke tale om de normale små øjer til fastsyning. På den ene side ses Kristi ansigt som et såkaldt "Vera Icon". Det var en gengivelse af Veronikas svededug, der i middelalderen var et af Roms vigtigste relikvier i Peterskirken (fig. 9). På den anden side ses Guds Lam med korsfane, der var et almindeligt benyttet symbol på Kristus i kirkekunsten i middelalderen og allerede i 800-tallet på pilgrimsmærker af voks i Rom.²⁹ På begge sider er motiverne desuden omgivet af en randskrift med uddrag af en bøn. Ikonografien peger dermed i retning af Rom, mens motiverne dog også kan betragtes som ret almene. Det er således lidt tvivlsomt, om der er tale om et regulært pilgrimsmærke fra Rom, eller om der eventuelt er tale om en medaljon med en mere generel amuletfunktion. Fundstedet ved Helligåndsklosteret i Aalborg antyder i øvrigt, at den yderst velbevarede medaljon har tilhørt en person ved klostret. Det kan endda være en af klostrets stiftere, prioren Anders Bork eller præsten Hr. Hennike, der selv i 1451 drog til Rom og moderklostret San Spirito in Sassia, eller en af de senere priorer Knud Nielsen og Niels Pedersen, der var i Rom i henholdsvis 1481 og 1500.³⁰

Alternativt er der den mulighed, at medaljonen er fremstillet ved Helligåndsklosteret i Aalborg. Klosteret kunne som nævnt give den vigtige aflad til pilgrimme og var desuden velkendt med forholdene i Rom. Klosteret har formentlig også haft den fornødne tekniske knowhow. I hvert fald sikrede Tønnes Guldsmed sig ophold i klostret med hele sin husstand i 1519. Her skulle han selv sikre sig den "Ilding", han skulle bruge til sit arbejde.³¹

Santiago de Compostela og Rocamadour (kat. 5 og 6)

Til de ældste rejser hører måske også et fragment af en såkaldt "Ibskal" (kat. 5), der er en hjembragt kammuslingseskal fra Santiago de

Compostela i Spanien.³² Skikken med at hjembringe sådanne skaller fra Skt. Jakobs grav kendes i hele middelalderen og var almindelig allerede i 1100-1200-tallet.³³ Fragmentet blev fundet i 1960'erne i jord, der var bortkørt fra byggeriet af Salling-magasinet mellem Nytorv og Algade. Det vides således ikke, om fundet er fra kulturlag fra 1100-1200-tallet, eller om den eventuelt er yngre fra 1300-1400-tallet, men en af Aalborgs pilgrimme kan altså have gjort den lange rejse til dette yderste hjørne af Spanien engang i middelalderen. Compostela var desuden et naturligt stop for sejlende korsfarere, der var på vej til Middelhavet og Det Hellige Land,³⁴ så eventuelt er skallen hjembragt fra sådan en færd. Hvis der er tale om den mere fredelige version med en vandrende pilgrim ad den i dag så kendte Camino de Santiago, kan vedkommende i princippet også have hjembragt et andet af byens ældste pilgrimsmærker (kat. 6) fra 1200-tallet.³⁵ Det er nemlig fra det store sydvestfranske valfartsmål Rocamadour, der trods sin afsondrede beliggenhed nød godt af den store pilgrimsfærd til Compostela.³⁶ Rocamadour var grundlæggende en helligdom til Jomfru Marias ære, men i 1166 var man desuden så heldig at finde resterne af helgenen Sankt Amadour, der har givet navn til stedet. Mærket blev fundet i 1990 i jord, der var bortkørt fra Algade 11. Ved fundtidspunktet havde mærket en markant bøjning, men er siden blevet rettet ud på Nationalmuseet.

Thann i Alsace (kat. 7-10)

Fra Thann i Alsace er der fundet fragmenter af fire pilgrimsmærker i Aalborg (kat. 7-10). Det er dermed et af byens hyppigst repræsenterede valfartsmål. I den meget rige gotiske kirke i Thann kunne pilgrimme besøge de jordiske rester af helgenen Skt. Theobald. Trods sin status som munk afbildes han som biskop på stedets ret store pilgrimsmærker. Han levede i 1000-tallets Frankrig og drog selv på pilgrimsrejser til Rom og Santiago de Compostela. Hans jordiske rester blev dog først overført til Thann i begyndelsen af 1300-tallet. I 1400-tallet og begyndelsen af 1500-tallet var han et populært mål for nordiske pilgrimme, og i Thann bar han ligefrem tilnavnet "Skytshelgen for de nordiske pilgrimme".³⁷

Uden for Aalborg er der i Danmark kun fundet et enkelt mærke fra Thann, nemlig i Horsens.³⁸ Til gengæld optræder mærker fra Thann også som afstøbninger på hele ni danske kirkeklokker foruden på døbefonten i Varde Jacobi kirke. Der kendes ellers ikke noget til en udbredt dyrkelse i Danmark af denne Skt. Theobald, og det er derfor blevet foreslået, at besøgene i Thann måske mest

skyldtes, at stedet simpelthen lå på en af de mest befærdede pilgrimsruter ned gennem Rhin-dalen.³⁹

Tyske valfartsmål (kat. 11-25)

Foruden Rocamadour og Thann er der ikke identificeret sikre, franske valfartsmål blandt Aalborg-mærkerne. Som ventet er der flere fra vores nærmeste nabo i Tyskland, hvor der er 15 mærker fra i hvert fald fire mål, nemlig Köln (kat. 11 og 12), Aachen (kat. 13-16), Wilsnack (kat. 17-24) og Werben (kat. 25). De tre førstnævnte steder udgør nogle af Tysklands absolut mest besøgte valfartsmål, og det er således ikke nogen overraskelse at finde dem blandt Aalborg-mærkerne.

Køln havde mange vigtige relikvier fra forskellige helgener, men de vigtigste var resterne af de Hellige tre konger i Domkirken. Det mest velbevarede af de to Aalborg-fund (kat. 11) fra Köln handler dog om andre relikvier, nemlig fra Skt. Ursula og de 11.000 jomfruer. Skt. Ursula skal have været en engelsk prinsesse, der drog på pilgrimsrejse til Rom. På hjemvejen blev hun og hendes følge af jomfruer dræbt af Attila og hans hunner ved Köln. Oprindeligt kendtes navnene på 11 jomfruer, men tallet blev senere tusind gange større. Det passede fint med, at man i 1106 i Köln fandt en gammel jernaldergravplads med mange skeletter, som man antog for at være Ursula med sit følge. Der var nu et rigeligt lager af relikvier, der kunne sælges, og eksempelvis kom to hele kroppe til Lunds Domkirke.⁴⁰ Aalborg-mærket er en relativt velkendt type, der forestiller Ursula ved siden af sit skib med jomfruerne. Det andet mærke (kat. 12) er mere sjældent. Det fremstiller fem personer, der på et meget lignende fund fra Flandern er tolket som Skt. Ursula, de Hellige tre konger og Guds ansigt.⁴¹

Fra det nærtliggende Aachen kendes der besøgstal, som giver indtryk af pilgrimsrejsernes store popularitet i senmiddelalderen. På en enkelt, særlig travl dag i 1492 taltes således 142.000 pilgrimme.⁴² Aachen er i Aalborg repræsenteret ved fire mærker (kat. 13-16), hvoraf de tre desværre kun er fragmenter. Det fjerde mærke (kat. 16), der er fundet på Nytorv, er dog næsten intakt.⁴³ Det er et typisk eksempel på Aachen-mærkerne fra 1300-1400-tallet, som ofte var store og detaljerede i gennembrudt arbejde med spinkelt stavværk og rammer, der gjorde dem skrøbelige. Mærket viser Jomfru Maria med Jesusbarnet i en cirkulær ramme. På hendes venstre side står Karl den Store, mens Skt. Katharina står på den højre. På Karl den Store-figuren er der rest af rød maling, der viser, at det har været i hvert fald delvist farvelagt – et forhold, der også

kendes fra det andet, store tyske valfartsmål Wilsnack (se nedenfor). I toppen af den cirkulære ramme er der en mindre, skjoldformet ramme, der har holdt et lille spejl. Dette er ligeledes et almindeligt element ved Aachen-mærkerne. Pilgrimmen kunne herved indfange de hellige kræfter fra stedets relikvier i spejlet uden nødvendigvis at komme helt tæt på. Dette var meget behændigt i Aachen, hvor de hellige relikvier kun blev fremvist for de betydelige skarer hvert syvende år.

Nogle af disse pilgrimsmærker med spejl til Aachens pilgrimsmasser blev fremstillet af Johannes Gutenberg i Strasbourg i 1440. Han havde i 1438 udviklet en særlig teknik og var således allerede optaget af massefremstilling, før han senere blev berømt som bogtrykkerkunstens fader.⁴⁴ Sandsynligvis er vores mærke dog en anelse ældre og nok fra de første årtier af 1400-tallet. Over den cirkulære ramme er vist to tårne og desuden Marias kjole, der var et af Aachens berømte relikvier. Mærkets hovedparti med den cirkulære ramme har haft en bagbeklædning af tyndt metalblik, der har været fastholdt med små tappe på rammen. Der er kun bevaret et lille fragment af denne bagbeklædning, der formentlig er en tinlegering ligesom den øvrige del af mærket.

To af de øvrige Aachen-fragmenter stammer fra lignende store mærker i gennembrudt arbejde, mens det fjerde (kat. 14) er af en helt anden type. Det er et fragment af en firkantet ramme, der desværre er blevet trykt flad. Fra lignende fund i Nederlandene og London vides det, at der er tale om et firkantet vedhæng, som formentlig har indeholdt en meget fin afbildning af Jomfru Maria med barn, måske anbragt mellem to stykker glas.⁴⁵ Figuren kunne eksempelvis være støbt i tin eller præget i bronzeblik. Rammens indhold har været indsat gennem en åbning i rammens bund. På rammens top har en figur af Marias kjole været anbragt mellem to rombeformede øjer til ophængningen.

Wilsnack (nuvær. Bad Wilsnack) ved Elben i Brandenburg har spillet en vigtig rolle for Aalborgs pilgrimme. I 1383 brændte byen ned, hvorefter den stedlige præst påstod at have fundet tre blødende oblater, der mirakuløst havde overlevet ilden i den nedbrændte kirke. Oblaterne og det hellige blod tiltrak herefter de mange pilgrimme og donationer, der muliggjorde genopførelsen af kirken. I 1552 sluttede valfarterne dog endeligt, da den nu protestantiske præst brændte oblaterne.⁴⁶ Også fra denne by kendes der tal, der fortæller om pilgrimsrejsernes omfang og stedets store popularitet. Wilsnack med færre end 1.000 indbyggere havde således besøg af omkring 100.000 pilgrimme om året, hvoraf de fleste kom om som-

meren.⁴⁷ Med otte mærker (kat. 17-24) er Wilsnack-mærket det hyppigst forekommende af alle i Aalborg. Fra udenlandske fund vides det, at Wilsnack-mærkerne kunne være bemalet med rød maling, og på et af Aalborg-mærkerne synes der faktisk netop at være en lille rest af rød maling (kat. 18).

Kun ca. 10 km syd for Wilsnack lå Werben (kat. 25), dog på den modsatte side af Elben. Her var en vigtig færgeoverfart, som var det eneste sted, hvor pilgrimme på vej til eller fra Wilsnack kunne passere floden. I Werben, der således var et slags transit-valfartssted i forhold til Wilsnack, besøgte pilgrimmene Johanniterordenens kirke, der havde dele af Johannes Døberens hovedskal som relikvie. Pilgrimsmærkerne fra Werben, der viser Johannes Døberen med gudslammet, er relativt sjældne med hidtil kun ca. otte egentlige fund, og mærkernes hjemsted i Werben er også kun blevet identificeret for nylig i 2004.⁴⁸ Aalborgs enlige mærke fra Werben synes at være det eneste fra Danmark, og det kan være hjembragt af en pilgrim, der havde besøgt det nærtliggende Wilsnack. Fra Werben fås også et lille indblik i pilgrimsmærkernes fortsatte betydning efter hjemkomsten. Herfra meddeltes det nemlig, at pilgrimme, der bar Werben-mærkerne og brugte dem til andagt i hjemmet, fik 40 dages aflad.⁴⁹

's-Hertogenbosch (kat. 26)

Et enkelt mærke (kat. 26) stammer formodentlig fra byen 's-Hertogenbosch i det nederlandske område. Det er et lille fragment, som udgør et rundt glasparti, flankeret af søjlelignende bygningsdetaljer på begge sider. I den nævnte by blev der netop solgt pilgrimsmærker med cirkulære spejl, der flankeredes af lignende søjler fra to kronende kirkebygninger eller tårne.⁵⁰ Et nærmere kig på Aalborg-fragmentet viser dog, at glaspartiet delvist har en støbt bagside, og at denne formentlig gengiver nogle måske farvelagte figurer i relief.⁵¹ Det er således usikkert, om der overhovedet er tale om et spejl eller blot glas, der har beskyttet det formodede relief. Glaspartiet er anbragt fra forsiden og herefter holdt fast ved indsættelse af en løs, perlebesat ramme. Dette er anderledes end ved pilgrimsmærkernes små spejle, der normalt synes at være monteret fra bagsiden og fastholdt med små ombøjede stifter på rammen.

Ligheden med pilgrimsmærkerne med spejl fra 's-Hertogenbosch sandsynliggør dog stadig, at mærket stammer herfra. At pilgrimsmærker fra denne by er havnet i Aalborg i første halvdel af 1400-tallet bør bestemt heller ikke vække undren. Byen er nemlig ganske hyppigt repræsenteret i en anden gruppe af Aalborgs arkæ-

ologiske fund, nemlig klædeplomberne. I senmiddelalderen importeredes således meget klæde fra tyske og nederlandske byer, hvilket bl.a. ses ved fundene af de garantiplomber af bly, der sad på klæderullerne. Blandt Aalborgs mere end 75 fundne klædeplomber er der således mindst fem fra 's-Hertogenbosch.⁵²

Vadstena, Maribo og Mariager? (kat. 27-34)

Blandt Skandinaviens valfartsmål var Birgittinerordenens hovedkloster i Vadstena i Midtsverige et af de største i senmiddelalderen. Det ses også i Aalborg-fundene, da mindst fire af mærkerne stammer derfra. Blandt disse er et af byens måske flotteste og bedst bevarede mærker (kat. 27), der ovenikøbet er det først fundne.⁵³ Det blev fundet i 1962 i forbindelse med byggeriet af stormagasinet Salling i det gamle "Store Nygade-kvarter". Pilgrimsmærker fra Vadstena er de mest almindeligt forekommende fra de skandinaviske valfartsmål. De kendes i mindst fem varianter, der alle viser den Hellige Birgitta, som sidder og skriver ved en pult. Hun er omgivet af en arkitektonisk ramme, der er udformet som et lille hus med to spir og oftest et kors øverst på gavlen. Rammen er forsynet med en indskrift, der røber, at der er tale om Den Hellige Birgitta i Vadstena.⁵⁴ De fire af varianterne er temmelig ens med Birgitta set i profil, og alle Aalborg-mærkerne tilhører denne type, der må betegnes som hovedtypen fra Vadstena.

Foruden hovedtypens fire varianter findes der faktisk yderligere én, hvor der ikke er nogen indskrift på rammen.⁵⁵ Rammens sider er i stedet kannelerede, og bunden mangler næsten helt. Den kunstneriske kvalitet og detaljerigdom synes også at være noget ringere. Ifølge pilgrimforskeren Lars Andersson kendtes der indtil 1989 kun et enkelt fund af denne type, mens den ellers kendtes fra fire relieffer på danske kirkeklokker og på døbefonten i Varde Jacobi kirke.⁵⁶ Middelalderforskeren Niels-Knud Liebgott hævdede allerede i 1973, at disse indskriftløse mærker ikke stammede fra Vadstena, men at udbredelsen ensidigt pegede mod Danmark. De måtte altså være fra et af birgittinerklostrene i Maribo eller Mariager.⁵⁷ Andersson påpegede i 1989, at Jacobi-fonten i Varde var støbt i 1437, og at hjemstedet således måtte være Maribo, da klostret i Mariager først kom i gang i 1440'erne.⁵⁸

De nye fund i Aalborg bidrager til spørgsmålet om de indskriftløse Birgitta-mærker. Her optræder der nemlig tre mærker uden indskrift (kat. 31, 32 og 33), men med disse er det tydeligt, at der ikke er tale om én variant, men om to. To af Aalborg-mærkerne (kat. 32 og 33) har nemlig en ramme, der er ornamenteret med en kryds-

skravering, der altså er markant anderledes end den gammelkendte type med kannelerede sider og manglende bundramme. Også andre små detaljer afviger som ved Birgittas stol og gavlens to små spir. Ser man nærmere på fundene, der henførtes til Maribo, kan det ses, at den nye Aalborg-type med krydsskraveret ramme faktisk synes at være til stede allerede på klokken fra Alsønderup fra 1458. Med de to varianter af disse indskriftløse, "danske" typer, er det altså ikke længere nødvendigt at henføre dem alle til Maribo. Den krydsskraverede type kan i princippet godt være solgt i Mariager, da ingen af disse er dateret til før 1440'erne på afstøbningerne.

Blandt Aalborg-fundene er endnu et pilgrimsmærke (kat. 34), der måske bør nævnes i sammenhæng med Birgitta-mærkerne. Mærket viser en nonnelignende figur med glorie, hovedlin og lang folderig kjole. Hun sidder frontvendt mellem to markante spir og peger eller skriver i en bog, som hun holder hævet i sin venstre hånd. Hele ikonografien har en del til fælles med især den yngste og femte hovedgruppe af Vadstena-mærker, hvor hun netop er vist frontalt.⁵⁹ Om det er en gengivelse af Skt. Birgitta, er dog usikkert, og alternativt kan der være tale om Skt. Anna, altså jomfru Marias mor, der var aldeles populær i senmiddelalderen. Skt. Anne-altre fandtes i Aalborg både i Vor Frue kirke, Skt. Budolfi kirke og i Helligåndsklostrets kirke.⁶⁰ Hjemstedet for mærket kendes altså ikke.

Trondheim eller St. Olof i Skåne? (kat. 35)

Et af Aalborgs mest intakte mærker (kat. 35) forestiller den norske nationalhelgen Olav den Hellige med sin karakteristiske økse. Han var den mest kendte helgen i Skandinavien, og hans rester opbevarede i et skrin i domkirken i Trondheim. Pilgrimsforsker Lars Andersson har beskrevet otte forskellige typer af Olav den Hellige-pilgrimsmærker, der mentes at være solgt ved domkirken i Trondheim. Af disse tilhører Aalborg-fundet en af hans ældste typer, Grupp 1, fra første halvdel af 1400-tallet. Da Andersson skrev i 1989, var mærket kun kendt fra fire kirkeklokker: to på Gotland, en i Skåne og en på Fyn.⁶¹ Siden er der også fundet et mærke ved udgravning i Stralsund, der sammen med Aalborg-fundet er de to eneste, egentlige fund af mærkerne.⁶² En af de fire klokkeafstøbninger er fra St. Olof i Skåne, der selv havde en Skt. Olav-valfart. Niels-Knud Liebgott har derfor antaget, at vores type med Olav den Hellige ikke stammer fra Trondheim, men netop fra St. Olof i Skåne. Dette skyldes også, at andre valfartsteder som Klipleve og Præstø har brugt deres egne pilgrimsmærker til klokkeudsmykninger.⁶³ Hertil kan måske føjes, at den geografiske udbredelse af den aktu-

elle type også peger mere i retning af det sydligere St. Olof end Trondheim – selvom Aalborg havde kendte rejseforbindelser til Trondheim. Med i betragtningen skal også tages, at mærket synes at være det ringeste af alle Olav-typerne rent kunstnerisk og har en lav detaljeringsgrad. Stralsund-fundet beskrives endda som en primitiv afstøbning af et andet originalmærke i en usædvanlig tyk støbning, der ikke engang er gjort færdig med huller til fastsyning.⁶⁴ Om dette skulle pege mere på det mindre valfartsted St. Olof i Skåne end ærkebispesædet i Trondheim er nok spekulativt, selvom det samme forhold måske kan iagttages mellem de ovennævnte Birgitta-mærker fra hovedklostret i Vadstena og de danske datterklostre. Dommen for Aalborg-mærket må med alt i betragtning dog forblive usagt. Det er med stor sandsynlighed hentet i Trondheim eller St. Olof i Skåne.

Karup (kat. 36-39)

I tillæg til de nævnte Maribo, Mariager og St. Olof kendes der kun til få danske steder, hvor man har kendskab til salg af pilgrimsmærker i det middelalderlige Danmark. Et af disse er Karup i Midtjylland, hvor der var en helligkilde med undergørende vand og desuden en undergørende og grædende Jomfru Maria-figur. Sidstnævnte kom til at danne grundlag for stedets pilgrimsmærker, der viser en kronet Jomfru Maria med barnet, omgivet af en tydelig solstrålekrans. Motivet er vist i en relativ slank arkitektonisk ramme, der øverst har en spids gavl med tre spir. Desuden er de nederst forsynet med en kort indskrift, der simpelthen lyder "Karop". Karup-mærkerne kendes i mindst to varianter, hvoraf den ene har et mere stiliseret udtryk end den anden. Den er af Lars Andersson beskrevet som Grupp II og dateret til 1400-tallets slutning.⁶⁵ Der er fundet to af denne type (kat. 36 og 37) i Aalborg, begge på Nytorv (fig. 10). Desuden blev der på samme sted fundet to andre mærker, der har næsten den samme ikonografi (kat. 38 og 39), uden dog at være identiske hermed. Det ene lettere beskadigede mærke (kat. 38) har endda nederst en svært læselig indskrift, der synes at ende på "...op" ligesom Karup-mærkerne, og det kan være en hidtil ukendt Karup-variant. Det andet mærke (kat. 39) har et meget stiliseret, næsten utydeligt motiv, der dog synes at være Jomfru Maria med Jesusbarnet. Det mangler den afslørende indskrift og er således sværere at stedfæste. Det er ikke lykkedes at finde identiske mærker i det store udenlandske materiale, mens der til gengæld er fundet et meget lignende mærke ved Jerslev kirke i Vendsyssel.⁶⁶ Foreløbigt kan der gættes på, at det er et hjemligt mærke – måske endnu en Karup-variant.

Figur 10. Bagsiden af pilgrimsmærke kat. 37, som viser en korslignende figur.

Kliplev (kat. 40-51)

Hele 16 af Aalborg-mærkerne viser en korsfæstet Kristus i forskellige udformninger. Da de ikke er forsynet med afslørende indskrifter, er de svære at stedfæste med sikkerhed. 12 af mærkerne (kat. 40-51) skiller sig ud ved at vise en fuldt påklædt Kristus i en lang klædedragt med tydelige folder. Det er også karakteristisk, at trods de udstrakte arme så er selve korset ikke synligt. Det er muligt, at disse 12 mærker stammer fra Kliplev i Sønderjylland, som var et de store danske valfartsmål. Her var i middelalderen et undergørende krucifiks med Kristus, der her blev kaldt "Skt. Hjælper". Figuren er i dag forsvundet, men fra beskrivelser vides det netop at have drejet sig om en påklædt Kristus i lang dragt. Problemet er blot, at der også fandtes andre sådanne "Skt. Hjælper"-krucifikser andre steder, eksempelvis er der flere i Tyskland. Det er således svært at henhøre Aalborg-mærkerne helt ukritisk til Kliplev. Det er dog påfaldende, at disse "kors-løse" krucifikser med den lange klædedragt synes at glimre ved deres fravær blandt de udenlandske fund, bortset fra et enkelt fra Norge.⁶⁷ Niels-Knud Liebgott bemærker desuden, at også andre danske byer havde kirker, der ærede Skt. Hjælper, heriblandt Randers, der både havde et "Helligt kors" og et fund af et Skt. Hjælper-pilgrimsmærke.⁶⁸ Helt lokalt kan fragmentet kat. 44 fremhæves, der har en meget markant hovedbeklædning, formodentlig en krone. Det kendes også i en anden nordjysk sammenhæng, da et tilsyneladende identisk mærke er fundet i 1998 ved udgravning i Jerslev kirke i Vendsyssel.⁶⁹ Meget taler således for, at de er hjemlige mærker, hvoraf i de mindste nogle må stamme fra Kliplev.⁷⁰

Lars Andersson kendte i 1989 til fem varianter af de formodede Kliplev-mærker.⁷¹ Tre af Aalborg-mærkerne er identiske (kat. 40-42) og tilhører tydeligvis hans Grupp II, der er fra 1400-tallet – en datering, der i øvrigt gælder alle varianterne. De øvrige 11 Aalborg-mærker lader sig ikke indpasse med sikkerhed i de kendte varianter, selvom flere viser store lighedstræk dermed. Der synes altså at være en relativ stor variation blandt disse korsløse krucifikser, hvilket måske skal inddrages i spørgsmålet om deres oprindelsessted, og måske antyder det, at der reelt ligger flere oprindelsessteder bag.

Mange af byens pilgrimsmærker er fundet i affaldslag i nær tilknytning til udgravede husrester, hvor mærkernes ejere må formodes at have boet. Et af de formodede Kliplev-mærker (kat. 40) kan med sikkerhed henføres til et bestemt hus. Det blev nemlig fundet på kældergulvet i det hus, der stod på grunden Algade 9 i 1400-tallet. Vi kender ikke til husets konkrete beboere i 1400-tallet, men der

Figur 11. Rester af hus med træbygget kælder fra 1400-tallet. Udgravet i Algade 9 i 2007/2008 (ÅHM 5698). På kælderens stenpikkede gulv fandtes et pilgrimsmærke fra Kliplev (kat. 40).

har været tale om et gavlhus, som har ligget ved hovedgaden. Det var opført i bindingsværk, og også kælderens var på noget sjælden vis bygget af træ. Placeringen ved hovedgaden taler for, at beboerne har tilhørt den socialt bedre halvdel af byens befolkning, der i øvrigt har haft råd til at gemme forråd i sin kælder og har haft overskud til at drage på pilgrimsfærd – hvis da ikke Kliplev blev besøgt i forbifarten på en anden rejse sydpå. Troen har dog åbenlyst betydet en del og tilsyneladende ikke kun den rent katolske. I husets gulv fandtes nemlig et nedgravet kokranium, der måske har været et ondt-afværgende "husoffer" (fig. 11).

Krucifikser fra ukendte steder (kat. 52-55)

De resterende fire krucifikser viser en korsfæstet Kristus, der foruden krone er iklædt et lændeklæde. Tværs over maveregionen ses et zig-zag-ornamenteret bånd. På disse mærker ses også korset, der øverst og på tværmærkerne har trekløverformede ender. De adskiller sig således markant fra de formodede Skt. Hjælper-mærker fra Kliplev. Mærkerne synes at være parvist identiske, hvor kat. 52 og 53 er ens med samme, meget bøjede arme, mens kat. 54 og 55 er ens med næsten strakte arme. Ved udgravning i tomten efter Silkeborg slot er fundet et mærke af typen med de bøjede arme, mens der i Stralsund i Tyskland er fundet et eksempel på varianten med de næsten strakte arme.⁷² Blandt de udenlandske fund kendes adskillige krucifikser, der minder lidt om de fire Aalborg-fund, men uden at være identiske, og det samme gælder også et par andre jyske

Figur 12. Kat. 52 og 53 samt et tilsyneladende identisk mærke fra Silkeborg (Museum Silkeborg, sag-/genstandsnr. 10/2004 1-147). Alle har samme karakteristiske, dobbelte ribber på bagsiden.

fund.⁷³ Udbredelsen af de næsten identiske mærker i Danmark og Nordtyskland indikerer et hjemsted i det danske eller nordtyske område.⁷⁴ Det er dog også blevet betvivlet, om de overhovedet har været solgt som egentlige pilgrimsmærker.⁷⁵ De to mærker kat. 52 og 53 er på bagsiden forsynet med små, dobbelte ribber, der måske skal give mærket ekstra styrke. Det identiske mærke fra Silkeborg har de samme ribber, og det må formodes, at alle tre mærker er støbt i samme form (fig. 12). Karakteristisk for alle tre mærker er desuden deres lidt sjuskede støbning. Mon ikke der især for disse er tale om et jysk produkt?

Tau-kors som vedhæng (kat. 56 og 57).

To mærker (kat. 56 og 57) forestiller et såkaldt Tau-kors, der er omgivet af en cirkulær ramme. Øverst har rammen en lille tap, der er rest af et ophængningsøje. Der er således tale om et lille vedhæng og ikke om et mærke til påsyning som normalt. Tau-korset er Skt. Antonius' attribut og kendetegnet for klosterordenen Antonitterne, der tog sig af syge med sygdommen Skt. Antonius-ild. Der er fremstillet pilgrimsmærker ved Antonitterklostre i udlandet, men også ved det danske kloster af ordenen i Præstø.⁷⁶ De fleste af disse mærker er regulære mærker til fastsyning, mens andre også er ganske lig med et Tau-kors i en cirkulær indramning. Nogle af de sidstnævnte er henført til det store Antonitterkloster i Tempzin i Mecklenburg, der også havde regulære mærker til påsyning og med indskrift som dem fra Præstø.⁷⁷ På mærkerne fra Tempzin er den cirkulære ramme flad og ikke med rundt tværsnit som Aalborg-mærkerne. Fra Tempzin stiftedes i 1391 et Antonitterkloster i Mårkær i Angel sydøst for Flensburg, hvilket altså også er relativt let tilgængeligt fra Aalborg. Herfra stiftedes i øvrigt senere det

Figur 13. Monstransformet pilgrimsmærke med en siddende biskop (kat. 58). Fotograferet i kraftigt sidelys. Under figuren er en svært tydelig indskrift. De to centrale bogstaver kan med god vilje tolkes som "P P". Måske gemmer indskriften en udgave af stednavnet "Kippinge", der henfører mærket til dette berømte valfartssted på Falster?

nævnte kloster i Præstø. Det er altså muligt, at Aalborg-vedhængene stammer fra et af disse Antonitterklostre. Ligesom med de lettere anonyme krucifikser er det uvist, om de indskriftsløse Taukors overhovedet har været egentlige pilgrimsmærker, eller om de måske mere var generelle Antonitter-symboler, der har fungeret ved siden af de mere regulære mærker til påsying.⁷⁸

De uidentificerede mærker (kat. 58-67)

Ligesom proveniensen af de ovennævnte fund er usikker, så er det i endnu højere grad tilfældet for de sidste ti mærker (kat. 58-67), som nu skal omtales. Enten er der ikke fundet kendte paralleller blandt de ældre, proveniensbestemte fund, eller også er der tale om fragmenter eller kendte mærketyper, der aldrig er blevet bestemt med sikkerhed. For nogle gælder desuden, at de ikke nødvendigvis er regulære pilgrimsmærker med en specifik proveniens.

Et ganske intakt mærke, (kat. 58), er formet som en monstrans, hvori der sidder en bispelignende figur med bispestav og bog (fig. 13). Under figuren er et smalt bånd med en ikke tydet indskrift. Monstransformede pilgrimsmærker kendes fra forskellige steder i det nærmeste udland, især fra Sternberg i Mecklenburg-Vorpommern – altså ganske tæt ved Østersøkystens Hansabyer. Aalborg-mærket har store ligheder med Sternberg-mærkerne. Problemet er blot, at disse tyske mærker næsten udelukkende viser stedets to blødende oblater. Trods mange fund af Sternberg-mærker er der altså ikke nogen, der hidtil har vist en siddende biskop som på Aalborg-mærket.

"Hellige blods-undere" med blødende oblater kendes også fra andre steder som fx det allerede nævnte Wilsnack, og fra Sternberg behøver man blot at rejse lidt nordligere for at finde et andet kendt og endda hjemligt eksempel, nemlig i Kippinge på Falster. Dette sted er blevet beskrevet som det vigtigste danske valfartsmål i middelalderens sidste årtier op mod Reformationen.⁷⁹ Ingen pilgrimsmærker er hidtil blevet henført hertil, og måske skal Aalborg-mærket foreslås som en kandidat. Nu gengiver dette ganske vist ikke nogen blødende oblat, men i stedet den nævnte biskop, og måske har det netop været ønsket at adskille sig fra de kendte Sternberg-mærker. Stedets store valfartskirke var viet til Jomfru Maria, mens også bispehelgen Skt. Nicolaus nævnes som værnehelgen. Måske det er denne, der ses på mærket? Desuden bør det nævnes, at Kippinges pilgrimme ligeledes var tiltrukket af en Skt. Søren kilde, der var tilknyttet kirken. Også Skt. Søren var bisp, og her er måske endnu en kandidat til bispefiguren i monstransen. At mær-

ket tilsyneladende ikke findes blandt de mange udenlandske fund bestyrker også tanken om, at der kan være tale om et hjemligt valfartsmål som Kippinge.

Et andet af de ukendte Aalborg-mærker (kat. 59) fremstiller ligeledes en biskop, der her dog er stående i en arkitektonisk ramme. Nederst er en kort indskrift, der synes at læse "IHS". I Århus er der fundet et identisk mærke, og igen synes der at være tale om et mærke, der ikke kendes i udlandet.⁸⁰ Dette kan altså også stamme fra et hjemligt valfartsmål, hvor en biskop var "trækplasteret". Af vigtige danske mål kan der peges på Skt. Søren-kirkerne i Holmstrup på Vestsjælland og Gl. Rye i Midtjylland som kandidater. Begge steder havde desuden en helligkilde, der som kirkerne var viet til bispehelgenen Skt. Søren. Igen er der tale om valfartsmål, der var så vigtige, at kirkerne kunne udvides kraftigt i 1400-tallet.⁸¹

Det tredje mærke (kat. 60) blandt de uidentificerede steder er desværre meget beskadiget og i to dele. Der er tale om en korsfæstet Kristus i en hjerteformet blomsterranke. Her er med stor sandsynlighed tale om en udenlandsk proveniens. De nærmeste paralleller er nemlig fundet i Gdansk og Wismar ved den sydlige Østersøkyst.⁸² De menes at stamme fra 1300-tallet eller begyndelsen af 1400-tallet, men uden at der kendes et sikkert produktionssted. Som med de øvrige, ubestemte korsfremstillinger er det uvist, om der er tale om regulære pilgrimsmærker.

Kat. 61 er et fragment, der synes at stamme fra en cirkulær skiveform. Det gengiver Kristi kors og passionsredskaber, mens bagsiden er plan og uden motiv. I toppen er der spor efter en formodet, afbrækket øsken eller øje. Den fremstår relativt kraftig i støbningen, og randen er stedvist bølget som efter en fejlstøbning eller sekundær smeltning. Forsidens motiv har været almindeligt på en gruppe tosidede medaljoner, der har dette motiv på den ene side og Jomfru Maria på den anden. De kendes fra både Holland og også blandt Gdansks mange pilgrimsmærkefund.⁸³ Desuden er de fundet på hjemlig grund eksempelvis ved vandmøllen Tovstrup i Midtjylland – denne har dog et Anna Selvtredje-motiv på den modstående side. Ved Maribo Kloster er der fundet en støbeform, der viser, at sådanne medaljoner kan være fremstillet der.⁸⁴ Med Aalborg-fundets eventuelle ophængningsøsken kan den altså være i familie med disse medaljoner, selvom både bagsidemotiv og den typiske perlebort (rosenkrans?) langs randen mangler. Bortset fra Maribo er der ikke kædet noget bestemt valfartsmål til medaljonerne, og de kan måske også falde ind i kategorien af almene, katolske

amuletter, og med den eventuelle støbefejl kan der måske ligefrem peges på en lokal fremstilling i Aalborg.

Kat. 62 forestiller en tronende Jomfru Maria i folderig klæde-
dragt og med liljekrone på hovedet. Mærket er sammenfoldet og
vredet, men fra næsten identiske mærker ved man, at hun holder
Jesusbarnet på sin venstre side, mens der på hendes højre side står
en lille engel. Pilgrimsmærker af denne type er hyppigt fundet i
Tyskland og Holland, og muligvis stammer mærket fra disse kan-
ter. Desuden er Aachen i Tyskland foreslået som konkret hjemsted
i forbindelse med et lignende fund i Stralsund.⁸⁵

Kat. 63 er ligeledes et fragment af et mærke med Maria med Je-
susbarnet på sin venstre arm. Nederst er formentlig en rest af en
indskrift. Det er ikke lykkedes at finde identiske mærker blandt æl-
dre fund, men der synes dog at være visse ligheder med et pilgrim-
smærke fra Mesen i Vest Flandern,⁸⁶ så mærket kan stamme herfra.

Kat. 64 er et næsten intakt mærke, der udgøres af en cirkulær
ramme, hvori en ridende Skt. Jørgen dræber dragen med en lanse.
Figuren er detaljeret med bl.a. tydelige, cirkulære seletøjsbeslag og
en lang hjulspore. Øverst er rammen toppet af en lille korsprydet
bygning, hvori der formentlig vises en korsfæstelsesscene. Ram-
men har desuden fire øjer til fastgørelse. Skt. Jørgen var utrolig po-
pulær i middelalderen, hvor han påkaldtes mod spedalskhed og
desuden blev ridderskabets særlige helgen. Hundredvis af mærker
med den dragedræbende Skt. Jørgen er kendt fra Europa i utallige
udgaver. Ingen er dog identisk med Aalborg-fundet, og i det hele
taget synes ingen at have den cirkulære ramme med fastgøringsøjer.
Mærkerne er ikke henført til specifikke valfartsmål, og formentlig er
der ikke tale om pilgrimsmærker. Det er foreslået, at de snarere har
været verdslige broderskabstegn for skydegilder og riddere. Det er
også foreslået, at mærker med denne tydelige signalværdi om rid-
derskab netop ikke blev båret af riddere selv. Denne status var alle-
rede tydelig på grund af ridderens fremtoning med udstyr og på-
klædning.⁸⁷ Kendskabet til Skt. Jørgen og hans popularitet ses både
ved Aalborgs Skt. Jørgens Hospital og desuden ved byens senmid-
delalderlige "Guds Legems Lav", der blandt flere andre også havde
tilknytning til et Skt. Jørgens-alter.⁸⁸ Et Skt. Jørgen-fragment fra Hol-
land er foreslået at være et pyntebeslag til en rem, og noget sådant
kan måske også være tilfældet for Aalborg-fundet.⁸⁹

Slutteligt skal der for de sidste tre mærker, kat. 65-67, blot kon-
stateres, at de alle er små fragmenter, der ikke er proveniensbe-
stemte. Dette til trods for, at to af fragmenterne, kat. 65 og 66, viser
rester af ikke tydede indskrifter langs randen. For kat. 66 kan det

bemærkes, at randskriftens bogstaver er hele 0,7 cm høje, hvilket virker atypisk for pilgrimsmærker. Der kan altså være tale om en anden slags genstand.

Afslutning

Med Aalborgs betydelige mængde pilgrimsmærker opnås et nyt billede af Aalborgs ellers ukendte pilgrimme og deres valfarter. De seneste års udgravninger med intens detektorafsøgning, der har leveret de seneste 52 fund, udgør tilsammen et areal på ca. 5.200 m². Det svarer til ca. 2 % af Aalborgs areal ved middelalderens slutning. Fundene stammer således fra en ret beskeden del af byen, og de må formodes kun at repræsentere et lille udsnit af byens pilgrimsmærker. Der må være hundredvis, der allerede er gået tabt i forbindelse med diverse gravearbejder, mens der ligeledes må ligge hundreder af mærker i de endnu bevarede kulturlag. Billedet må altså formodes at blive tydeligere ved fremtidige fund. Foreløbigt synes der at være en tydelig orientering mod syd og til de mest kendte valfartsmål såsom Wilsnack og Aachen i Tyskland samt Rom i Italien.

Anderledes ser det ud, hvis blikket rettes mod vores skandinaviske nabolande. Hvis byens Olav den Hellige-mærke (kat. 35) er fra Skåne og ikke Trondheim, er disse nabolande i middelalderen kun repræsenteret ved fire mærker fra Vadstena. Dette kan måske virke overraskende med både de kendte rejseforbindelser mod nord og i det hele taget byens nordlige placering med traditionelt gode handelsforbindelser med Norge.

Pilgrimsmærkerne vidner også om hyppige besøg på hjemlige steder som Kliplev og Karup. Desuden viser mærkerne med uidentificerede provenienser, at der måske er tale om flere danske mål, hvorfra der hidtil ikke har været kendte pilgrimsmærker. Foreslået er således steder som Kippinge på Falster, Holmstrup på Sjælland og Ry i Jylland. Her kan især også Mariager fremhæves som et muligt sted med salg af pilgrimsmærker. Pilgrimsmærkernes mange typer og varianter antyder måske helt generelt, at der kan gemme sig flere hidtil ukendte, hjemlige salgssteder blandt fundene.

Fra selve Aalborg kendes der foreløbigt ikke til nogen sikker fremstilling af pilgrimsmærker eller til mærker, der med sikkerhed kan knyttes til valfartsmål i byen. Hvis de norske kongsemner, der begravdes ved Vor Frue kirke i 1100-tallets, opnåede nogen form for helgendyrkelse, har det tilsyneladende ikke medført fremstilling af pilgrimsmærker senere i middelalderen. Til gengæld skal det bestemt ikke afvises, at der er lavet andre mærker i byen, som fx set i forbindelse med kat. 4, 52, 53 og 61. Fælles for disse er dog, at

de tilhører kategorien af de lidt tvivlsomme pilgrimsmærker, der måske snarere er mere generelle amuletter.

Aalborg-pilgrimmenes sydlige fokus er et nuværende indtryk, der som antydnet er baseret på relativt få fund. Der skal således ikke mange nye til, før billedet kan ændres, men trods den spinkle statistik udgør Aalborgs 67 pilgrimsmærker faktisk en uforholdsmæssig stor del af Danmarks samlede mængde. Da Niels-Knud Liebgott skrev om hellige mænd og kvinder i 1981, skønnede han, at Danmarks samlede antal jordfundne pilgrimsmærker næppe oversteg 25.⁹⁰ Da Lars Andersson skrev om skandinaviske pilgrimsmærker i 1989, kunne han opregne 83 mærker fra det nuværende Danmark.⁹¹ Senest har Mette Søvsø i 2022 opgjort alle fund fra det nuværende Danmark til 288.⁹² Af disse er 93 ibsskaller fra det store valfartsmål i Santiago de Compostela. Aalborg har kun leveret en enkelt af disse skaller, og byen er således ikke overrepræsenteret på dette felt.

Til gengæld er det måske mere overraskende, at byen tegner sig for 66 af alle de 195 kendte metalmærker. Det rejser naturligt spørgsmålet, om Aalborg hermed skal betragtes som en by med en særlig valfartsivrig befolkning, men hertil er svaret nok: Næppe. Som nævnt indledningsvist stammer de seneste 52 fund fra nylige udgravninger omkring Budolfi Plads og på Nytorv. I sig selv var disse udgravninger temmelig omfattende, mens der også blev afsøgt med metaldetektor i et hidtil uset omfang. Undersøgelserne havde desuden det afgørende tilfælde, at der her var tale om store, velbevarede mængder kulturjord fra senmiddelalderen, hvor pilgrimsmærkerne netop havde den suverænt største udbredelse. Denne store mængde, velbevarede kulturlag er måske den mest afgørende faktor. Hertil kan selvfølgelig lægges, at Aalborg havde en af middelalderens største bybefolkninger i Danmark, hvilket selvfølgelig i sig selv bør påvirke fundmængden i positiv retning.

Summary

Archaeological excavations undertaken in the historic city centre during the last decade have more than quadrupled the number of medieval pilgrim badges from Aalborg. About 67 have now been found, which constitutes a significant proportion of the total number recorded from Denmark, currently standing at about 288. This dramatic increase may result from more intensive metal-detector use during the recent excavations.

Although Christian pilgrimages in medieval Europe are well-known from written sources, only a modest number of pilgrim badges have been found in Denmark, including those from Aalborg. Nevertheless, these badges provide important information on the pilgrimages of the time. Pilgrim badges were brought home by pilgrims from their pilgrimages and were believed to have a lasting, inherent sacred power which meant that people continued to wear them after their pilgrimage, and that they could also be handed down. The badges could therefore have reached Aalborg with people who were not resident pilgrims, for example German or Dutch merchants.

It is uncertain when the first pilgrims set off from Aalborg, but the earliest pilgrim badges date from the 13th century and were brought home from Rome and Santiago de Compostela. Other places of pilgrimage included Thann in Alsace, Cologne, Wilsnack and Aachen in Germany and 's-Hertogenbosch in the Netherlands. Several pilgrim badges also come from places in the Nordic countries, for example Vadstena in Sweden and Trondheim in Norway or St. Oluf in Scania.

There are also pilgrim badges from places of pilgrimage in Denmark. Badges have been found from the Bridgettines, which had monasteries in both Maribo and Mariager, and there are several badges from Kliplev in southern Jutland. In addition, four crucifixes have been found which suggest an origin in Jutland.

Even though it must be presumed that only a small fraction of Aalborg's medieval pilgrim badges have been recovered, those found in recent years show that pilgrims have visited well-known places of pilgrimage to the south in both Germany and Italy, while those in neighbouring Nordic countries have attracted fewer pilgrims. But some Danish places of pilgrimage have enjoyed popularity, and the many types and variants could suggest that there could be several other, as yet undiscovered, Danish places selling pilgrim badges.

Noter

- 1 Ann Marie Rasmussen angiver (2021, 8), at der fra Europa er bevaret mere end 20.000 middelalderlige "badges", hvoraf alle altså ikke er pilgrimsmærker. Også Kunera.nl har 23.743 "badges" i sin database, der ligeledes indeholder andre mærker end regulære pilgrimsmærker. Antallet af danske pilgrimsmærker er hentet fra Søvsø in prep. Tabel 1.
- 2 Angående den praktiske og religiøse/kultiske brug af datidens pilgrimsmærker kan der henvises til Mette Søvsø in prep og Søvsø & Knudsen 2021.
- 3 Spencer 1998, 18.
- 4 Johansen et al. 1992, 372; Frandsen 2007: 40.
- 5 Merrifield 1987, 109, 112; Spencer 1998, 18.
- 6 Undtagelserne er: Kat. 10, 16, 34, 36, 38, og 51 – alle fra sag ÅHM 7237 Nytorv. De er blevet rettet af Bevaringscenter Nord på Nordjyske Museers opfordring. Kat. 6 er rettet af Nationalmuseet.
- 7 Knytlingesaga, kap. 17.
- 8 Kålund 1913, 70, 73.
- 9 KLNLM, bd. XIII, 291ff.
- 10 Daxelmüller & Thomsen 1978; Liebgott 1982, KLNLM, bd. XIII: 303; Andersson 1989.
- 11 Andersson 1989, 16; Spencer 1998, 3.
- 12 Spencer 1998, 5.
- 13 Liebgott 1982, 40f; Andersson 1989, 15f. Mærker af pergament kendes eks. fra Wienhausen, Tyskland (Liebgott 1982:56)
- 14 Liebgott 1971. Mette Søvsø (in prep.). Lister i 2021 kendskab til i alt 93 sådanne relieffer på kirkeudstyr i Danmark i tabel 1.
- 15 *Adam af Bremens krønike*, 227.
- 16 Olrik 1893-94, 161.
- 17 Olrik 1893-94, 161.
- 18 Johansen et al. 1992, 273f.; Møller 2021, 263, 267.
- 19 Sturlasson: *Inges Saga*, kap. 12.
- 20 Sturlasson: *Magnus Erlingsons Saga*, kap. 34; Møller 2021, 263, 267.
- 21 Kålund 1913, 51ff.
- 22 Johansen et al. 1992, 298.
- 23 *Acta pontificum Danica III*, 99-100.
- 24 Schmidt 1924, 11; Christensen 1977, 25.
- 25 Andersson 1989, 27; Carlsen 2010, 18.
- 26 Bodilsen 2000, 199, 231.
- 27 Manglen på omtale kan delvist skyldes de relativt få bevarede kilder fra middelalderen, der for Aalborg er ca. 330 (<http://ddb.byhistorie.dk/medieval/>). Søgning på by: "Aalborg". Til sammenligning har Lübeck

- oplysninger om 70 valfartsmål fra 6000 bevarede testamenter (Ansorge 2020, 367ff.)
- 28 Jensen 2013, 7ff.
  - 29 KLNLM, Bd. 1, s. 58, opslag "Agnus Dei".
  - 30 Kornerup & Lorenzen 1931, 76, 82 og 85.
  - 31 Kornerup & Lorenzen 1931, 89.
  - 32 I Nordjyske Museers samlinger findes også en intakt muslingeskal fra Strandstien, ÅHM 1239X6, der er registreret som en Ibsskal. Der synes dog at være tale om en islandsk kammusling, *Chlamys islandica*, og dermed ikke den "rigtige" stor kammusling, *Pecten maximus*. Den mangler desuden to karakteristiske, sekundære, huller til fastgørelse, og er således nok ikke et pilgrismærke.
  - 33 Köster 1983, 142; Andersson 1989, 113.
  - 34 Jensen 2006, 155 og 158
  - 35 Aalborgfundet har stor lighed med og er måske identisk med et af to fund fra Paris og Zuid-Beveland, Holland (Köster 1983, 58, 59, kat. R4 og R5A), der er dateret til henholdsvis 1. og 2. halvdel af 1200-tallet.
  - 36 Köster 1983, 44; Andersson 1989, 96.
  - 37 Liebgott 1973, 37.
  - 38 Andersson 1989, 86.
  - 39 Liebgott 1982, 53.
  - 40 Liebgott 1982, 197.
  - 41 van Beuningen et al. 2012, 165, Afb. 2482. På dette mærke ses også nederst et skib.
  - 42 Spencer 1998, 13.
  - 43 Se evt. helt eller næsten identiske mærker: www.Kunera.nl nr. 00421 og nært beslægtede nr. 03888, 04563, 20161. 22722 og 22723. Et lignende mærke findes på en klokke fra 1409 i Euskirchen, Tyskland, <https://www.pilgerzeichen.de/item/e6237074-1f3f-41ec-beea-76992e67512a>. Et meget lignende mærke, dog med et andet midtfelt, findes på en klokke fra 1415 i Bisperode, Tyskland. <https://www.pilgerzeichen.de/item/ebae8039-be4f-4c6e-8c2f-040e3cc88226>.
  - 44 Spencer 1998, 14.
  - 45 van Beuningen et al. 1993, 213f; Spencer 1998, 260.
  - 46 Spencer 1998, 267.
  - 47 Spencer 1998, 13 og 266.
  - 48 Kühne 2013, 73.
  - 49 Kühne 2013, 71ff. Desuden søgning "Werben" på www.Kunera.nl og www.pilgerzeichen.de.
  - 50 Se eks. www.kunera.nl nr. 00463.

- 51 Se evt. et skjoldformet fragment fra Aachen, hvori der findes et relief med Jomfru Marie med barn. Paner 2013, 248 eller www.Kunera.nl nr. 20232.
- 52 ÅHM 6713X157, ÅHM 6713X252, ÅHM 6713X1390, ÅHM 6713X2453 og ÅHM 0213X885.
- 53 Sammen med mærkerne kat. 6 og 53 fra samme byggeri.
- 54 Andersson 1989, 28.
- 55 Birgitta vender på denne variant hidtil altid mod højre, og ikke både mod højre og venstre som på de fire varianter med indskrift.
- 56 Andersson 1989, 46f.
- 57 Liebgott 1973, 37.
- 58 Andersson 1989, 47f.
- 59 Der tænkes her på Andersson 1989: Grupp V, 28ff., som han foreslår er lavet af en mester fra Lübeck.
- 60 Kornerup og Lorenzen 1931, 94; Johansen et al. 1992, 258 og 273.
- 61 Andersson 1989, 39ff. Klokkerne er støbt i 1433 (Ullerslev, Fyn), 1444 (St. Olov, Skåne), 1483 og 1486 (Grötlingbo og Hablingbo, Gotland).
- 62 Ansorge 2008, 92 og 94. Stralsund-fundet mangler hovedet og øksen, hvorfor det fejlagtigt er foreslået at være Karl den Store fra Aachen.
- 63 Liebgott 1971, 213.
- 64 Ansorge 2008, 92.
- 65 Andersson 1989, 49-50.
- 66 Nationalmuseet NM II, genstandsnummer D397/1998.
- 67 Andersson 1989, 51. De udenlandske fund synes desuden at være fraværende i databasen www.kunera.nl. De nærmeste paralleller synes her at være numrene 05899, 12536, 12268 og 12286, der alle er nordtyske fund og klokkeafstøbninger, og endda i flere tilfælde henført til netop Klipleve – selv de fire, der er fra Bremen med eget Skt. Hjælper-kors.
- 68 Liebgott 1982, 44f.
- 69 Sted- og lok.nr. 100106-265. Nationalmuseet NM II, genstandsnummer D407/1998.
- 70 Kirkeklokken i Kværs kirke, der stammer fra Klipleve, har selv en Skt. Hjælper-variant. Andersson (1989, 52) har anbragt den i sin Grupp I sammen med et relief fra Jacobi-fonten i Varde, selvom disse ikke synes at være ens. Aalborg-fundet kat. 51 kan til gengæld meget vel være identisk med Varde-relieffet.
- 71 Andersson 1989, 51f. Hans Grupp I indeholder to relieffer, der synes at være forskellige. Han kan således reelt have 6 varianter – se forrige note.
- 72 Silkeborg-fundet – se Andersen i tryk: Katalog nr. 67, Silkeborg Museum sagsnr./genstandsnr. 10/2004 1-147. Også Kunera object no.

12320. Stralsund-fundet, se Ansorge 2008, 94 og 98. Også Kunera object no. 13648.
- 73 Andersson 1989, 118ff.; Søvsø i tryk, 6.
- 74 Jörg Ansorge har gættet på Nordtyskland (2008, 94 og 98). Ligheder er der tydeligt med mærker fra Stromberg, Mette Søvsø foreslår Randers (in prep., 8).
- 75 Andersson 1989, 118.
- 76 Liebgott 1982, 46f; Brumme 2017.
- 77 Brumme 2017, 59 m.ref.; Ansorge 2019, 285.
- 78 Brumme 2017, 58 og 68.
- 79 Liebgott 1982, 60.
- 80 Andersson 1989, 128; Madsen 1970, 10.
- 81 Liebgott 1982, 193.
- 82 Ansorge 2009, 225 og 235f; Paner 2016, 145. Se evt. www.kunera.nl nr. 15853 og 20279-20381. Især nr. 15853 og 20380 synes at være helt eller næsten identiske med Aalborg-fundet.
- 83 Se evt. www.Kunera.nl nr. 20269, 20356, 20357 og 21608.
- 84 Fischer 2004, 51.
- 85 Samariter 2010, 154 og 168.
- 86 van Beuningen et al. 2012, 197, afb. 2573. (www.kunera.nl nr. 05791).
- 87 van Beuningen et al. 2001, 271. Rasmussen 2021, 162-163.
- 88 Kirken kendes ikke. Johansen et al. 1992, 335.
- 89 van Beuningen et al. 2018: 119.
- 90 Liebgott 1982, 43.
- 91 Andersson 1989: Bilag s. 223-228. De 83 fund udgøres af 46 ibsskaller og 37 metalmærker.
- 92 Søvsø in press, Table 1. Udgøres af 195 metalmærker og 93 ibsskaller.
- 93 Kock 1996, 157.

Referencer

- Acta pontificum Danica III*. Tilgået: <http://ddb.byhistorie.dk/medieval/item.aspx?itemid=3548>
- Adam af Bremens krønike*, oversat og kommenteret af Allan A. Lund 2000.
- Andersson, L. 1989: *Pilgrimsmärken och vallfart. Medeltida pilgrimskultur i Skandinavien*. Almqvist och Wiksell, Uppsala.
- Andersen, R. i tryk: *Pilgrimsmærker. Helgenkult, Magisk tænkning og religiøs identitet*. Middelalderarkæologisk Forum, Aarhus.
- Ansorge, J. 2008: Pilgerzeichen sowie religiöse und profane Zeichen aus der Grabung für das Ozeaneum in Stralsund. I: H. Kühne, J. Hrdina & T.T. Müller (red.): *Das Zeichen am Hu tim Mittelalter. Europäische Reisemarkierungen*. Europäische Wallfahrtsstudien, Band 4, s. 83-114.
- Ansorge, J. 2009: Mittelalterliche Pilgerzeichen aus der Hansestadt Wismar. *Bodendenkmalpflege in Mecklenburg-Vorpommern. Jahrbuch 56, 2008*, s. 213-257.
- Ansorge, J. 2019: Pilgerzeichen der Antoniterpräzeptorei Tempzin in Mecklenburg. I: *Mecklenburgische Jahrbücher*, 134 (2019), s. 283-287.
- Ansorge, J. 2020: Barfuss und in Wolle. Von Lübeck nach Osten: Pilgerzeichen aus Mecklenburg und Pommern/Barefoot and in wool. From Lübeck and eastwards: Pilgrim badges from Mecklenburg and Pomerania. I: F. Sternfeld & A. Dubisch (red.): *Tragezeichen. Social Media des Mittelalters/Badges. Social Media of the Middle Ages*, s. 364-421, 542-568.
- van Beuningen, H.J.E. & A.M. Koldewey 1993: *Heilig en Profaan. 1000 Laatmiddeleeuwse Insignes uit de collectie H.J.E. van Beuningen*. Rotterdam Papers VIII. A contribution to medieval archaeology. SPA Uitgevers, Zwolle.
- van Beuningen, H.J.E., A.M. Koldewey & D. Kicken 2001: *Heilig en Profaan 2. 1200 laatmiddeleeuwse Insignes uit openbare en particuliere collecties*. Rotterdam Papers 12. A contribution to medieval archaeology. SPA Uitgevers, Zwolle.
- van Beuningen, H.J.E., A.M. Koldewey, D. Kicken, H. van Asperen, H.W.J. Piron, S.E. van 't Hof & W. Gertsen 2012: *Heilig en Profaan 3. 1300 laatmiddeleeuwse insignes uit openbare en particuliere collecties*. Rotterdam Papers 13. A contribution to medieval archaeology. SPA Uitgevers, Zwolle.
- van Beuningen, H.J.E., H. van Asperen, A.M. Koldewey & H.W.J. Piron 2018: *Heilig en Profaan 4. 800 laatmiddeleeuwse insignes uit*

- openbare en particuliere collecties*. Rotterdam Papers 14. A contribution to medieval archaeology. SPA Uitgevers, Zwolle.
- Bodilsen, A. 2000: Testrup kirke og hospital. *KUML 2000*, s. 199-237.
- Brumme, C. 2017: Antoniuszeichen oder Antoniterzeichen? Zur Funktion der spätmittelalterlichen Zeichen der Antoniter. I: A. Mischlewski (red.): *Antoniter-forum*. Heft 23/24/25. 2015/2016/2017, s. 57-72.
- Carlsen, P. S. 2010: *Mariager Kloster. Birgittinerordenen og bygningshistorien*. Birgittaforeningen, Mariager.
- Christensen, H. 1977: *Ni tværsnit af Nibes historie*. Nibe Kommune, Nibe.
- Daxelmüller, C. og M.-L. Thomsen 1978: Mittelalterliches Wallfahrtswesen in Dänemark. *Jahrbuch für Volkskunde*, 1978, vol: N. F., s. 155-204.
- Fischer, C. 2004: *Tidlige danske vandmøller. To middelalderlige vandmøller ved Tovstrup og Vejerslev*. Jysk Arkæologisk Selskab, Højbjerg.
- Frandsen, B. 2007: *Til glæde og salighed. Guds Legemslav i Aalborgs senmiddelalder*. Aalborg Historiske Museum, Aalborg.
- Jensen, C.V. 2013: Et 'sandt fund' fra middelalderen. *Årbog 2012*, Nordjyllands Historiske Museum, s. 7-12.
- Jensen, K.V. 2006: *Politikens bog om korstogene*. Politiken, København.
- Johansen, E., B.M. Knudsen & J. Kock 1992: *Aalborgs Historie. Fra Aalborgs fødsel til Grevens Fejde 1534*. Aalborg Kommune, Aalborg.
- KLNM = *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder*, udg. 1956-1978.
- Knytlinga Saga*, på dansk ved C.C. Rafn 1829, tilgæet: [https://heimskringla.no/wiki/Knytlinga_Saga_\(C.C.Rafn\)](https://heimskringla.no/wiki/Knytlinga_Saga_(C.C.Rafn))
- Kock, J. 1996: Helligåndshus og -kloster i Aalborg. 100 års byggeaktivitet. *Hikuin 23*, s. 149-182.
- Kornerup, B. & V. Lorenzen 1931: *Aalborg Stiftshospitals Historie*. GAD, København.
- Kühne, H. 2013: Pilgerzeichen westfälischer Transitwallfahrten im Mittelalter. I: K. Herbers & H. Kühne (red.): *Pilgerzeichen – „Pilgerstraßen“*. Jakobus-Studien 20. Gunter Narr Verlag, Tübingen, s. 69-105.
- Köster, K. 1983: *Pilgerzeichen und Pilgermuscheln von mittelalterlichen Santiagostrassen. Saint-Leonard. Rocamadour. Saint-Gilles. Santiago de Compostela*. Schleswiger Funde und Gesamtüberlieferung. Ausgrabungen in Schleswig. Berichte und Studien 2. Wachholtz, Kiel.

- Kålund, K. 1913: En islandsk vejviser for pilgrimme fra 12. århundrede. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1913, III Række, 3. bind*, s. 51-105.
- Lieb Gott, N.-K. 1971: Afstøbninger af pilgrimstegn på danske middelalderlige kirkeklokker. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1971*, s. 195-240.
- Lieb Gott, N.-K. 1973: Døbefonten i Varde Jacobi kirke. *Nationalmuseets Arbejdsmark 1973*, s. 31-44.
- Lieb Gott, N.-K. 1982: *Hellige mænd og kvinder*. Wormianum, København.
- Madsen, H.J. 1970: Pilgrimstegnet. *Skalk 1970:5*, s. 10.
- Majewski, M. 2010: Pilgerzeichen auf Glocken in hinterpommerschen Kirchen. I: H. Kühne, L. Lambacher & J. Hrdina (red.): *Wallfahrer aus dem Osten. Mittelalterliche Pilgerzeichen zwischen Ostsee, Donau und Seine*. Europäische Wallfahrtsstudien, Band 10. Peter Lang, Berlin, s. 51-68.
- Merrifield, R. 1987: *The Archaeology of Ritual and Magic*. Nieuw Amsterdam Books, Amsterdam.
- Møller, S.B. 2021: Crown and Church in early Aalborg and Odense. I: M. Runge, M.R. Beck, M.M. Bjerregaard & T.B. Sarauw (red.): *From Central Space to Urban Place. Urbanisation processes in Viking Age and Medieval Odense and Aalborg, Denmark*. Syddansk Universitetsforlag, Odense, s. 254-267.
- Olrik, H. 1893-1894: *Danske Helgeners Levned*. Rosenkilde og Bagger, København.
- Paner, H. 2016: *Gdańsk na pielgrzymkowych szlakach średniowiecznej Europy*. Muzeum Archeologiczne, Gdańsk.
- Rasmussen, A.M. 2021: *Medieval Badges. Their Wearers and their Worlds*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- Samariter, R. 2010: Neue Pilgerzeichen und religiöse Zeichen aus Stralsund. I: H. Kühne, L. Lambacher & J. Hrdina (red.): *Wallfahrer aus dem Osten. Mittelalterliche Pilgerzeichen zwischen Ostsee, Donau und Seine*. Europäische Wallfahrtsstudien, Band 10. Peter Lang, Berlin, s. 145-178.
- Schmidt, A.F. 1924: Helligkilder i Himmerland og Kjær herred. *Fra Himmerland og Kjær herred XIII, 1924*, s. 1-24.
- Spencer, B. 1998: *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges. Medieval Finds from Excavations in London 7* (New edition 2010). Museum of London, London.
- Sturlasson, S.: *Heimskringla. Inges Saga*. Oversat af J. Lauridsen 2014. Tilgæet: https://heimskringla.no/wiki/Inges_saga.

- Sturlasson, S.: *Heimskringla. Magnus Erlingsons Saga*. Tilgået: https://heimskringla.no/wiki/Magnus_Erlingsons_saga
- Søvsø, M. (in prep.): *The Sacred Profan – Medieval Badges and Other Objects Associated With Pilgrimage from Present-day Denmark*.
- Søvsø, M. & M. Knudsen 2021: Objects of Personal Devotion: Outer Markers and Inner Meanings. I: S. Croix & M.V. Heilskov (red.): *Materiality and Religious Practice in Medieval Denmark*. Acta Scandinavia. Cambridge Studies in the Early Scandinavian World. Vol. 12, s. 181-215.

Andre kilder

- <http://ddb.byhistorie.dk/medieval/> (Dansk Center for Byhistorie. Et samarbejde mellem Den Gamle By og Aarhus Universitet).
- <https://kunera.nl/> (Database drevet af Radboud Universiteit i Nijmegen).
- <https://www.pilgerzeichen.de/> (Database drevet af Verbundzentrale des GBV i Göttingen).

Katalog

Pilgrimsmærker fra Aalborg

For 50 af Aalborgs 67 pilgrimsmærker har det været muligt at bestemme proveniensen med nogen sikkerhed. Antal fund fra hver kendt lokalitet er angivet med tal.

- 1**
ID-nr.: NM2 D322/1994 (ÅHM 2864K8).
Fundsted: Algade 11.
Motiv: Skt. Peter og Skt. Paulus, fragment.
Dimension: H: 2,9 cm.
Proveniensi: Rom, Italien.
Datering: 1200-tallet.

- 2**
ID-nr.: ÅHM 7237X831.
Fundsted: Nytorv.
Motiv: Skt. Peter og Skt. Paulus, fragment.
Dimension: H: 1,5 cm.
Proveniensi: Rom, Italien.
Datering: 1200-tallet.

- 3**
ID-nr.: ÅHM 6295X53.
Fundsted: Budolfi Plads.
Motiv: Nøgle, fragment.
Dimension: L: 1,9 cm.
Proveniensi: Rom, Italien.
Datering: 1400-tallet.

- 4**
ID-nr.: ÅHM 6206X3.
Fundsted: Vesterbro 68.
Motiv: Vera Icon/Agnus Dei (tosidet).
Indskrift: Side 1: *+angenus+dm+tollis+pec*
Side 2: *+angenus+dei+qui+tollis*
Dimension: D: 2,5 cm.
Proveniensi: Rom, Italien?
Datering: 1400-1525.

- 5**
ID-nr.: ÅHM 0213X852
Fundsted: Store Nygade.
Motiv: Muslingskal, fragment.
Dimension: L: 4,9 cm.
Proveniensi: Santiago de Compostela, Spanien.
Datering: 1100-1500.

6

ID-nr.: NM2 D322/1994 (ÅHM 2864K8).
Fundsted: Algade 11.
Motiv: Jomfru Maria, fragment.
Indskrift: +SIGI... ..E MARIE:DE ROCA
MADOR
Dimension: H: 6,4 cm.
Proveniens: Rocamadour, Frankrig.
Datering: 1200-tallet.

7

ID-nr.: ÅHM 6713X156.
Fundsted: Vingårdsgade.
Motiv: Theobaldus, fragment.
Indskrift: ...obaldus
Dimension: H: 2,5 cm.
Proveniens: Thann, Frankrig.
Datering: 1400-1525.

8

ID-nr.: ÅHM 6713X247.
Fundsted: Vingårdsgade.
Motiv: Theobaldus, fragment.
Dimension: H: 2,5 cm.
Proveniens: Thann, Frankrig.
Datering: 1400-1525.

9

ID-nr.: ÅHM 6295X87.
Fundsted: Vingårdsgade.
Motiv: Engel, fragment.
Dimension: L: 1,9 cm.
Proveniens: Thann, Frankrig.
Datering: 1375-1425.

10

ID-nr.: ÅHM 7237X78.
Fundsted: Nytorv.
Motiv: Theobaldus, fragment.
Dimension: H: 6,4 cm.
Proveniensi: Thann, Frankrig.
Datering: 1400-1525.

11

ID-nr.: ÅHM 6907X732.
Fundsted: Budolfi Plads.
Motiv: Skt. Ursula, Helligtrekonger og Guds ansigt?
Dimension: H: 3,7 cm.
Proveniensi: Køln, Tyskland.
Datering: 1250-1300.

12

ID-nr.: ÅHM 6907X734.
Fundsted: Algade v. nr. 44.
Motiv: Skt. Ursula og skib med jomfruer.
Dimension: H: 3,7 cm.
Proveniensi: Køln, Tyskland.
Datering: 1350-1400.

13

ID-nr.: ÅHM 5475X123.
Fundsted: Boulevarden.
Motiv: Engel, fragment.
Dimension: L: 2,2 cm.
Proveniensi: Aachen, Tyskland?
Datering: 1300-tallet.

14

ID-nr.: ÅHM 6713X21.
Fundsted: Vingårdsgade.
Motiv: Ramme med indskrift. Fragment.
Indskrift: Side 1: *o mater*
Side 2: *mtō mei*
Dimension: L: 4,7 cm.
Proveniens: Aachen, Tyskland.
Datering: 1475-1525.

15

ID-nr.: ÅHM 6713X226.
Fundsted: Vingårdsgade.
Motiv: Jomfru Marias kjortel. Fragment.
Dimension: H: 1,8 cm.
Proveniens: Aachen, Tyskland.
Datering: 1300-1525.

16

ID-nr.: ÅHM 7237X89.
Fundsted: Nytorv.
Motiv: Maria med barn, kjortel, spejlramme, Skt. Katharina, Karl den Store.
Dimension: H: 11,5 cm.
Proveniens: Aachen, Tyskland.
Datering: 1400-1425.

17

ID-nr.: NM2 D295/1998 (ÅHM 6309K66:2).
Fundsted: Algade 11/Rantzausgade.
Motiv: Oblat med piskning af Kristus, fragment.
Dimension: D: 1,6 cm.
Proveniens: Wilsnack, Tyskland.
Datering: 1400-tallet.

18

ID-nr.: ÅHM 6309K66:1.
Fundsted: Algade 11/Rantzausgade.
Motiv: Tre oblater m. Kristi lidelses-historie.
Dimension: H: 3,1 cm.
Proveniensi: Wilsnack, Tyskland.
Datering: 1400-tallet.

19

ID-nr.: ÅHM 7237X13.
Fundsted: Nytorv.
Motiv: Tre oblater m. Kristi lidelses-historie.
Dimension: H: 3,4 cm.
Proveniensi: Wilsnack, Tyskland.
Datering: 1400-tallet.

20

ID-nr.: ÅHM 7237X64.
Fundsted: Nytorv.
Motiv: Tre oblater m. Kristi lidelses-historie.
Dimension: H: 3 cm.
Proveniensi: Wilsnack, Tyskland.
Datering: 1400-tallet.

21

ID-nr.: ÅHM 7237X211.
Fundsted: Nytorv.
Motiv: Oblat m. piskning af Kristus, fragment.
Dimension: D: 1,6 cm.
Proveniensi: Wilsnack, Tyskland.
Datering: 1400-tallet.

22

ID-nr.: ÅHM 7237X212.
Fundsted: Nytorv.
Motiv: To oblater m. piskning og genopstandelse af Kristus, fragment.
Dimension: L: 3,2 cm.
Proveniensi: Wilsnack, Tyskland.
Datering: 1400-tallet.

23

ID-nr.: ÅHM 7237X685.
Fundsted: Braskensgade.
Motiv: Tre oblater m. Kristi lidelses-historie.
Dimension: H: 2,7 cm.
Proveniensi: Wilsnack, Tyskland.
Datering: 1400-tallet.

24

ID-nr.: ÅHM 7237X828.
Fundsted: Østerågade.
Motiv: Tre oblater m. Kristi lidelses-
historie.
Dimension: L: 2,3 cm.
Proveniensi: Wilsnack, Tyskland.
Datering: 1400-tallet.

25

ID-nr.: ÅHM 6309K66:2.
Fundsted: Algade 11/Rantzausgade.
Motiv: Johannes Døberen.
Dimension: H: 4,2 cm.
Proveniensi: Werben, Tyskland.
Datering: 1400-tallet.

26

ID-nr.: ÅHM 6295X52.
Fundsted: Budolfi Plads.
Motiv: Spejl, fragment.
Dimension: D: 2,4 cm.
Proveniensi: 's-Hertogenbosch?
Datering: 1400-1525.

27

ID-nr.: ÅHM 0213X854.
Fundsted: Store Nygade.
Motiv: Den Hellige Birgitta.
Indskrift: *+santta berida in vattst mt ave ... aria*
Dimension: H: 6 cm.
Proveniensi: Vadstena, Sverige.
Datering: 1400-1450.

28

ID-nr.: NM2 D323/1994 (ÅHM 2864K8).
Fundsted: Algade 11.
Motiv: Den Hellige Birgitta, fragment.
Indskrift: *+san... ...maria*
Dimension: H: 2,4 cm.
Proveniensi: Vadstena, Sverige.
Datering: 1400-1450.

29

ID-nr.: ÅHM 5698X1045.
Fundsted: Algade 9.
Motiv: Den Hellige Birgitta, fragment.
Indskrift: ...
Dimension: B: 3 cm.
Proveniens: Vadstena, Sverige.
Datering: 1400-1450.

30

ID-nr.: ÅHM 6713X1363.
Fundsted: Vingårdsgade.
Motiv: Den Hellige Birgitta, fragment.
Indskrift: ...in vatst mt...
Dimension: B: 3 cm.
Proveniens: Vadstena, Sverige.
Datering: 1400-1450.

31

ID-nr.: ÅHM 7237X356.
Fundsted: Nytorv.
Motiv: Den Hellige Birgitta, fragment.
Dimension: H: 2,7 cm.
Proveniens: Maribo.
Datering: 1418-1495.

32

ID-nr.: ÅHM 6713X244.
Fundsted: Vingårdsgade.
Motiv: Den Hellige Birgitta.
Dimension: H: 5,7 cm.
Proveniens: Mariager?
Datering: 1446-1536.

33

ID-nr.: ÅHM 6713X1053.
Fundsted: Budolfi Plads.
Motiv: Den Hellige Birgitta, fragment.
Dimension: H: 5 cm.
Proveniens: Mariager?
Datering: 1446-1536.

34

ID-nr.: ÅHM 7237X80.
Fundsted: Nytorv.
Motiv: Skt. Anna el. Den Hellige Birgitta?
Dimension: H: 3,4 cm.
Proveniensi: ?
Datering: 1400-1525.

35

ID-nr.: ÅHM 6713X190.
Fundsted: Vingårdsgade.
Motiv: Olav den Hellige.
Dimension: H: 6,1 cm.
Proveniensi: Sankt Olof, Sverige el. Trondheim, Norge.
Datering: 1400-tallet.

36

ID-nr.: ÅHM 7237X62.
Fundsted: Nytorv.
Motiv: Jomfru Maria med barn, fragment.
Dimension: B: 1,8 cm.
Proveniensi: Karup.
Datering: 1450-1500.

37

ID-nr.: ÅHM 7237X321.
Fundsted: Nytorv.
Motiv: Jomfru Maria med barn.
Dimension: H: 4,5 cm.
Proveniensi: Karup.
Datering: 1475-1500.

38

ID-nr.: ÅHM 7237X214.
Fundsted: Nytorv.
Motiv: Kronet Jomfru Maria med barn?
Indskrift: ...op
Dimension: H: 4,7 cm.
Proveniensi: Karup?
Datering: 1300-1525.

39

ID-nr.: ÅHM 7237X207.
Fundsted: Nytorv.
Motiv: Jomfru Maria med barn?
Dimension: H: 4,3 cm.
Proveniensi: ?
Datering: 1400-1525.

40

ID-nr.: ÅHM 5698X575.
Fundsted: Algade 9.
Motiv: Krucifiks, Skt. Hjælper, fragment.
Dimension: H: 4,1 cm.
Proveniensi: Kliplev?
Datering: 1450-1475.

41

ID-nr.: ÅHM 6713X246.
Fundsted: Vingårdsgade.
Motiv: Krucifiks, Skt. Hjælper, fragment.
Dimension: H: 2,2 cm.
Proveniensi: Kliplev?
Datering: 1450-1475.

42

ID-nr.: ÅHM 6713X1247.
Fundsted: Vingårdsgade.
Motiv: Krucifiks, Skt. Hjælper, fragment.
Dimension: H: 4,2 cm.
Proveniensi: Kliplev?
Datering: 1450-1475.

43

ID-nr.: ÅHM 7237X213.
Fundsted: Nytorv.
Motiv: Krucifiks, Skt. Hjælper, fragment.
Dimension: H: 3 cm.
Proveniensi: Kliplev?
Datering: 1475-1500.

44

ID-nr.: ÅHM 6713X322.
Fundsted: Nytorv.
Motiv: Krucifiks, Skt. Hjælper, fragment.
Dimension: H: 2,6 cm.
Proveniens: Kliplev?
Datering: 1475-1500.

45

ID-nr.: ÅHM 7237X355.
Fundsted: Nytorv.
Motiv: Krucifiks, Skt. Hjælper, fragment.
Dimension: H: 1,4 cm.
Proveniens: Kliplev?
Datering: 1475-1500.

46

ID-nr.: ÅHM 6713X1135.
Fundsted: Vingårdsgade.
Motiv: Krucifiks, Skt. Hjælper, fragment.
Dimension: H: 3,7 cm.
Proveniens: Kliplev?
Datering: 1250-1536.

47

ID-nr.: ÅHM 6713X47.
Fundsted: Nytorv.
Motiv: Krucifiks, Skt. Hjælper, fragment.
Dimension: H: 3,6 cm.
Proveniens: Kliplev?
Datering: 1450-1525.

48

ID-nr.: ÅHM 7237X235.
Fundsted: Nytorv.
Motiv: Krucifiks, Skt. Hjælper, fragment.
Dimension: H: 3,5 cm.
Proveniens: Kliplev?
Datering: 1300-1525.

49

ID-nr.: ÅHM 7237X239.
Fundsted: Nytorv.
Motiv: Krucifiks, Skt. Hjælper, fragment.
Dimension: H: 2,4 cm.
Proveniens: Kliplev?
Datering: 1300-1525.

50

ID-nr.: ÅHM 7237X46.
Fundsted: Nytorv.
Motiv: Krucifiks, Skt. Hjælper.
Dimension: H: 4,7 cm.
Proveniens: Kliplev?
Datering: 1300-1525.

51

ID-nr.: ÅHM 7237X46.
Fundsted: Nytorv.
Motiv: Krucifiks, Skt. Hjælper, fragment.
Dimension: H: 4,5 cm.
Proveniens: Kliplev?
Datering: 1300-1525.

52

ID-nr.: ÅHM 0213X855.
Fundsted: Store Nygade.
Motiv: Krucifiks, fragment.
Dimension: H: 4,5 cm.
Proveniens: Jylland?
Datering: 1300-1525.

53

ID-nr.: ÅHM 7237X29.
Fundsted: Nytorv.
Motiv: Krucifiks.
Dimension: H: 5,5 cm.
Proveniens: Jylland?
Datering: 1300-1525.

54

ID-nr.: ÅHM 6713X43.
Fundsted: Vingårdsgade, fragment.
Motiv: Krucifiks.
Dimension: H: 3,8 cm.
Proveniens: Nordtyskland/Danmark?
Datering: 1350-1450.

55

ID-nr.: ÅHM 6907X72.
Fundsted: Algade.
Motiv: Krucifiks, fragment.
Dimension: H: 3,6 cm.
Proveniens: Nordtyskland/Danmark?
Datering: 1350-1450.

56

ID-nr.: ÅHM 6295X55.
Fundsted: Budolfi Plads.
Motiv: Tau-kors i cirkulær ramme.
Dimension: D: 1,8 cm.
Proveniens: Nordtyskland/Danmark?
Datering: 1400-1525.

57

ID-nr.: ÅHM 7237X254.
Fundsted: Nytorv.
Motiv: Tau-kors i cirkulær ramme.
Dimension: D: 2,2 cm.
Proveniens: Nordtyskland/Danmark?
Datering: 1400-1525.

58

ID-nr.: ÅHM 7237X220.
Fundsted: Nytorv.
Motiv: Bisp i monstrosformet ramme.
Indskrift: ...
Dimension: H: 4,7 cm.
Proveniens: ?
Datering: 1300-1525.

59

ID-nr.: ÅHM 5973X36.
Fundsted: Gabelsgade 5.
Motiv: Bisp i arkitektonisk ramme, fragment.
Indskrift: *IHS*
Dimension: H: 3 cm.
Proveniens: Danmark?
Datering: 1300-1536.

60

ID-nr.: ÅHM 6907X500.
Fundsted: Algade.
Motiv: Krucifiks i hjerteformet blad-
ramme, fragment.
Dimension: H: 7,5 cm.
Proveniens: Pommern/Nordtyskland?
Datering: 1330-1450.

61

ID-nr.: ÅHM 2571X286.
Fundsted: Rantzausgade.
Motiv: Kristi kors og lidelsesredskaber,
fragment.
Dimension: L: 3,4 cm.
Proveniens: ?
Datering: 1400-1525.

62

ID-nr.: ÅHM 6907X1.
Fundsted: Algade.
Motiv: Jomfru Maria med liljekrone,
ombøjet.
Dimension: H: 6 cm.
Proveniens: Tyskland/Holland?
Datering: 1300-1350.

63

ID-nr.: ÅHM 6974X60.
Fundsted: Budolfi Plads.
Motiv: Jomfru Maria med barn, fragment.
Dimension: H: 3,5 cm.
Proveniens: ?
Datering: 1450-1500.

64

ID-nr.: ÅHM 7237X236.
Fundsted: Nytorv.
Motiv: Skt. Jørgen og drage i cirkulær ramme.
Dimension: H: 4,5 cm.
Proveniens: ?
Datering: 1300-1536.

65

ID-nr.: ÅHM 7237X852.
Fundsted: Nytorv.
Motiv: Ramme med indskrift, fragment.
Indskrift: ...DIS
Dimension: L: 2,5 cm.
Proveniens: ?
Datering: 1350-1525.

66

ID-nr.: ÅHM 6713X1294.
Fundsted: Budolfi Plads.
Motiv: Ramme med indskrift, fragment.
Indskrift: ...
Dimension: L: 3,5 cm.
Proveniens: ?
Datering: 1400-1525.

67

ID-nr.: ÅHM 7237X358.
Fundsted: Nytorv.
Motiv: Ramme med indskrift, fragment.
Dimension: H: 4,2 cm.
Proveniens: ?
Datering: 1300-1525.